

UDK 811.163.42'367.332.6
811.162.3'367.332.6
81'367.332
Izvorni znanstveni članak
Prihvaćeno za tisak 11. 10. 2002.

Petar Vuković
Filozofski fakultet, Zagreb

Rečenice s blokiranom pozicijom subjekta u hrvatskome i u češkome

Terminom »rečenice s blokiranom pozicijom subjekta« označene su ovdje rečenice u čijoj se formalnogramatičkoj strukturi ne može izdvojiti subjekt ili je njegovo izdvajanje problematično (*Pršit, Tancuje se; Kiši, Pleše se*). Termin je odabran kako bi se te rečenice mogle označiti, a da se istodobno ne mora uspostaviti vrijednosno određenje prema različitim terminološkim tradicijama u bohemistici i kroatistici, u kojima dominiraju nazivi »jednočlane«, odnosno »besubjektne rečenice«. U članku se razmatraju načini na koje se opisu tih rečenica pristupalo u češkim i hrvatskim sintaktičkim radovima. Ističe se kako su na njihovo tretiranje utjecale tri teorije: gramatika rečeničnih članova, transformacijsko-generativna gramatika i teorija valencije. Zaključeno je da se rečenice s blokiranom pozicijom subjekta kao poseban tip u sintaktičkom opisu mogu izdvojiti samo s metodologijskim polazištem u gramatici rečeničnih članova. Njihovo je pak izdvajanje nepotrebno u teoriji valencije jer ta teorija polazi od modela rečenice unutar kojega se i ove rečenice mogu opisati bez potrebe za njihovim posebnim izdvajanjem.

1. UVOD

Terminom **rečenice s blokiranom pozicijom subjekta** u ovom se radu označuju rečenice u čijoj se formalnogramatičkoj strukturi ne može izdvojiti subjekt ili je njegovo izdvajanje problematično, primjerice rečenice tipa *Pršit, Bolí ho v krku, Je dusno, Tancuje se*, odnosno *Kiši, Boli me u križima, Sparno je, Pleše se*. Takve se rečenice u češkoj i hrvatskoj sintaktičkoj tradiciji označuju različitim terminima, a najčešći su među njima (**glagolske**) **jednočlane rečenice** i **besubjektne rečenice**.

U češkim sintaktičkim radovima u drugoj polovici 20. stoljeća prevladavala je uporaba termina jednočlane rečenice: sintaktičke strukture koje je termin pokrivaio bile su određene kao rečenice tvorene od jednoga, temeljnog člana koji je postao rečenicom zahvaljujući svojoj usidrenosti u situaciji te intonacij-

skom oblikovanju. Temeljni je član u njima mogao biti glagol u finitnom obliku, ali i neglagolski izraz. U takvim se rečenicama ne pretpostavlja članjivost na subjekt i predikat jer je, tvrdilo se, njihov sadržaj takav da su predodžbe predikata i subjekta nerazdjeljive. Temeljni član ne smatra se stoga predikatom te rečenice nisu samo besubjektne nego i bespredikatne. Vodeći se istim razlozima, i neki se hrvatski sintaktičari u novije doba koriste terminom jednočlana rečenica.¹

Noviji, valencijski koncipirani sintaktički opisi češkoga vraćaju se, međutim, tradicionalnom terminu besubjektne rečenice, koji je pak u hrvatskoj sintaksi prevladavao. Ta se terminološka preinaka dogodila tek nakon što su iz skupine jednočlanih, pa i iz rečenica općenito, izdvojene tzv. neglagolske jednočlane rečenice s neglagolskim izrazom kao temeljnim članom. One su, pod terminima **eliptični nerečenični iskazi** te **rečenični ekvivalenti**, definirane kao situacijski uvjetovane »krnje« realizacije potpunih sintaktičkih struktura s finitnim glagolom. Termin besubjektne rečenice pokriva dakle samo dio onoga što je pokrивao termin jednočlane: tiče se samo glagolskih jednočlanih rečenica.

Termin **rečenice s blokiranom pozicijom subjekta** odabran je u ovom radu kao neutralan kako bi se ispitivane rečenice mogle označiti, a da se istodobno ne mora uspostaviti vrijednosno određenje prema dosadašnjim terminološkim tradicijama.² To se činilo potrebnim osobito stoga što se one u bohemistici i u kroatistici unekoliko razlikuju, a uporaba tih termina nije ujednačena ni u aktualnoj lingvističkoj produkciji: osim već uobičajenim terminom **besubjektne rečenice**, neki se hrvatski sintaktičari, kako je već spomenuto, u posljednje vrijeme počinju koristiti i terminom **jednočlane rečenice**, a u bohemistici novouveden termin **besubjektne rečenice** nije općeprihvaćen.

Rad je podijeljen u tri dijela, a u njima se govori o načinima na koje se rečenice s blokiranom pozicijom subjekta tretiraju u sklopu triju sintaktičkih teorija: gramatike rečeničnih članova, transformacijsko–generativne gramatike i teorije valencije. Te su tri sintaktičke teorije izabrane zbog toga jer je svaka od njih naznačila svojevrsnu prekretnicu u opisu rečenica s blokiranom pozicijom subjekta i jer su sve tri na usporediv način utjecale i na češku i na hrvatsku sintaksu. Svrha je ovoga rada pokazati kako se razvijao opis rečenica s blokiranom pozicijom subjekta u češkome i hrvatskome, i to ne toliko kronološki, koliko s obzirom na povećanje objasnidbene moći pristupâ na kojima se opisi temelje. Kao takav, on može biti shvaćen i kao zauzimanje za valencijsku sintaksu kao sintaktičku teoriju s najvećom objasnidbenom moći. Njezin instru-

1 Pranjčović ²2002 i Sesar 1994.

2 Blokiranost subjekta ističe se kao *differentia specifica* tih rečenica u većini njihovih novijih određenja, primjerice u sljedećem: »V syntaktické struktúře jednočlenných vět je na rozdíl od vět dvoučlenných pozice S blokována: závazně neobsazena je pozice nominativního S, a to i zcela formálního (viz něm. es-Sätze či man-Sätze ap.). [...] Blokováni pozice syntaktického S má sémantickou motivaci.« (U sintaktičkoj je strukturi jednočlanih rečenica, za razliku od dvočlanih, pozicija S blokirana: pozicija nominativnog S mora ostati nepopunjena, i to čak i kad je S posve formalan (usp. njem. es-Sätze te man-Sätze i sl.). [...] Blokiranost pozicije sintaktičkog S semantički je motivirana.) Běličová–Uhlířová 1997, 54.

mentarij nije samo primjereniji za opis sintaktičkog sustava u cjelini nego omogućuje i dublje spoznavanje naravi rečenica s blokiranom pozicijom subjekta, premda one u sklopu tog pristupa više nisu shvaćene kao kategorija koja je u sintaktičkom opisu bitna i koja je suprotstavljena svim drugim tipovima rečenica.

2. GRAMATIKA REČENIČNIH ČLANOVA

2.1. OSNOVE GRAMATIKE REČENIČNIH ČLANOVA

Gramatika rečeničnih članova teorijski je temelj o koji su se stoljećima opirali doslovce svi sintaktički radovi, no ona takvu ulogu u velikoj mjeri ima i danas, i to ne samo u hrvatskoj lingvistici. Uzrokovano je to s jedne strane ne uvijek dobrim poznavanjem revolucionarnih otkrića koja su obilježila sintaksu u drugoj polovici 20. stoljeća, a s druge i time što je didaktička prokušnost gramatike rečeničnih članova u usporedbi s novijim teorijama toliko nadmoćna da su čak i u sredinama u koje lingvističke novine prodiru življe nego k nama malobrojne školske gramatike čije se koncepcije na njoj ne temelje.

Svoje početke gramatika rečeničnih članova ima u prvome sintaktičkom opisu u europskome kulturnom krugu, koji je u Aleksandriji u 2. st. prije Krista Apolonij Diskol napravio za grčki jezik. U opisu rečeničnih struktura Diskol se, međutim, u velikoj mjeri naslanjao na učenje klasične logike o logičkom sudu te je temelje njegovoj sintaksi postavio zapravo Aristotel. Još je Aristotel, naime, govoreći o logičkom sudu kao o temeljnom činu mišljenja, definirao kategorije subjekta i predikata, koje će u Diskolovu spisu, a na njegovu tragu i u cijeloj kasnijoj sintaktičkoj tradiciji, biti shvaćene kao osnovne sintaktičke kategorije.³

Gramatika rečeničnih članova stoljećima se postupno oblikovala oprta o temelje koje su postavili Aristotel i Diskol. Ono što se u njoj nije promijenilo bilo je da je rečenicu, slično kao Aristotel logički sud, vidjela kao cjelinu koja se sastoji od svojevrsnih »atoma«, rečeničnih članova, te je put do rečenične biti tražila upravo u njihovu spoznavanju i u spoznavanju odnosa koji su se između članova uspostavljali. U prvoj polovici 20. stoljeća gramatika rečeničnih članova dobila je svoj klasični oblik.⁴ I u završnoj fazi te teorije temeljnim se

3 Narav subjekta i predikata kao elemenata logičkog suda Aristotel je odredio u svojem spisu *O tumačenju* (1989). U spisu primjerice ističe kako je logički sud složen od manjih elemenata (»sastavljanjem i rastavljanjem nastaje istinitost i lažnost«, 27), i to imenica i glagola, pri čemu je imenica znak »nečega određenoga« (27), a glagol »znak rečenoga o drugome« (29). Aristotelovu je koncepciju logičkog suda Diskol zapravo preslikao u svoju koncepciju rečenice: i rečenica se razumijeva kao složena jedinica, i u njoj se o jednom njezinu elementu govori drugim elementom.

4 O gramatici rečeničnih članova npr. Grepl–Karlík 1998, 25. Referirajući ponajprije na Šmilaueru (¹1947, ²1966) kao paradigmatski primjer sintakse utemeljene na gramatici rečeničnih članova, autori ističu kako je najveće postignuće klasične sintakse upravo spoznaja da se iza linearnosti riječi od kojih je rečenica sastavljena krije nekakva struktura. Dodaju pak i to da sve njezine slabosti proizlaze iz metodološke nedosljednosti: zamjeraju joj, primjerice, izdva-

rečeničnim članovima smatraju **subjekt** i **predikat**. Za njih se tvrdi da su povezani odnosom **predikacije**, koja je izražena ponajprije **sročnošću**, tj. time što predikatni izraz preuzima neke morfološke kategorije subjektivnog izraza. Drugi članovi smatraju se sporednima, tj. njima se proširuju glavni članovi: subjekt **atributom** (sročnim i nesročnim), a predikat **objektom** i **priložnom oznakom**, u češkoj i hrvatskoj tradiciji još i **proširkom**. U ovisnosti o tome ima li rečenica samo glavne ili i sporedne rečenične članove provodi se i osnovna razredba rečenica na **jednostavne** i **proširene**. Iz takve teorije proistječe i metodološki postupak sintaktičke analize koji je do danas podjednako uobičajen i u hrvatskim i u češkim školskim gramatikama: rečenica se najprije dijeli na subjektivni i predikatni skup, a zatim se svaki od njih posebice raščlanjuje.

Iako se gramatika rečeničnih članova razvijala ponajprije u empirijskim istraživanjima te su njezin pojmovni aparat i metodološki postupci u velikoj mjeri odgovarali na konkretne potrebe u sintaktičkom opisu, spekulativni temelji te teorije postavljeni njezinim početnim vezivanjem uz logiku ostavili su traga u nekim njezinim slabim mjestima. Primjerice, gramatika rečeničnih članova nije mogla uspješno opisati neke sintaktičke konstrukcije koje su, kao tipovi, istina, razmjerno malobrojne, ali su ipak, kao »tokeni«, u jezičnoj praksi česte. Posebno mjesto među takvim konstrukcijama imaju upravo rečenice u kojima se ne može neproblematično izdvojiti subjekt. Gramatika rečeničnih članova izdvaja ih naime u poseban rečenični tip za koji ne vrijedi temeljna zakonitost izražena tvrdnjom da se rečenica ustanovljuje suodnosom subjekta i predikata. Takve se konstrukcije smatraju rečenicama iako subjekta nemaju, a njihov se opis provodi na sličan način kao i opis predikatnog skupa u rečenicama sa subjektom.

Bez obzira na to kojim se terminom označivale, kao sintaktički tip takve rečenice pripadaju zapravo u punom smislu upravo gramatici rečeničnih članova jer se one i mogu izdvojiti samo ako se pritom barata rečeničnim modelom i metodološkim pretpostavkama te teorije. U ovom će poglavlju biti predstavljeni načini na koje češki i hrvatski sintaktički opisi koji se temelje na gramatici rečeničnih članova pristupaju rečenicama s blokiranom pozicijom subjekta.

2.2. OPIS REČENICA S BLOKIRANOM POZICIJOM SUBJEKTA U ČEŠKOME UTEMELJEN NA GRAMATICI REČENIČNIH ČLANOVA

Najbolji je primjer sintaktičkog opisa koji se temelji na gramatici rečeničnih članova u bohemistici *Novočeská skladba* Vladimíra Šmilauera (¹1947, ²1966). Kako je to uobičajeno u sintaksama nastalima na temelju toga teorijskog polazišta, i Šmilauer, prije nego što će početi opis češke rečenice, spominje kon-

---

janje rečeničnih članova prema različitim kriterijima te, sukladno tomu, nemogućnost davanja opće definicije rečeničnog člana; nerazlikovanje sintaktičke i semantičke strane rečeničnih članova (semantička strana dosljedno se razlikuje samo u priložnih oznaka); neuspjeh u određivanju jasnih kriterija za razlikovanje objekta i priložne oznake; neuspjeh u nalaženju čvrsta polazišta za tipologiju rečenica...

strukcije koje se ne mogu opisati s osloncem na vezu između subjekta i predikata kao na odnos koji utemeljuje svaku rečenicu. Takve konstrukcije naziva **jednočlanim rečenicama**, jer se u njima ne mogu ustanoviti subjekt i predikat, već samo jedan temeljni rečenični član.

S obzirom na vrstu kojoj pripada riječ što u rečenici ima funkciju temeljnog člana, jednočlane se rečenice u ovoj sintaksi dijele na neglagolske i glagolske, no samo su glagolske predmet ovog rada.⁵ U **glagolskim jednočlanim rečenicama** temeljni je član glagol, no taj glagol, tvrdi se, ne govori ništa o subjektu. Poziciju subjekta katkad samo prividno zauzimaju zamjenice »to« i »ono«, no to se događa najčešće radi naglašavanja ili iz ritmičkih razloga (*To prši!*; *Ono hřmi!*) te se ne mogu smatrati pravim subjektom.⁶ Glagolske se jednočlane rečenice dijele na tri skupine: prave jednočlane rečenice, rečenice s neodređenim subjektom te rečenice s bezličnim pasivom.

Odlika je **pravih jednočlanih rečenica** to što u njih uopće nema primisli o raščlambi na subjekt i predikat. Šmilauer tvrdi da glagol ne pokazuje znakovne sročnosti jer je uvijek u neutralnome, neobilježenom obliku: u 3. licu jednine, a u imenskim oblicima glagola u srednjem rodu (*Prši*; *Pršelo*). Glagoli su u njima ili posve bezlični (*Dní se*; *Smráká se*), ili su u bezličnoj uporabi (*Jasní se/Obloha se jasní*; *Hřmi/Hřmi*, *Perune*, *na můj svátek!*). Daljnja klasifikacija ovih rečenica osniva se ponajprije na semantičkim kriterijima. Razlikuju se tako rečenice koje označuju **prirodne ili atmosferske pojave** [osnovni je član u njima glagol koji označuje prirodne pojave: *Svíta*; sintagma sastavljena od pomoćnoga glagola *bĚt* i priloga na –o,⁷ rjeđe na –e, eventualno i nekih priložnih izraza: *Je ošklivo*, *tma* (u ovakvoj se uporabi smatra prilogom), *pod mrakem*; te glagol koji označuje tajanstveno, sudbinsko djelovanje: *Popadlo ho*], **osjetilne opažaje** (vidne: *Jiskřilo se*, slušne: *Zvoní* te mirisne: *Páchlo*), **tjelesna i duševna subjektivna stanja** te značenja koja su iz njih izvedena (osnovni član mogu biti glagoli prirodnih pojava: *V očích se mu zatmělo*; posebni glagoli subjektivnih stanja s akuzativnim objektom: *Zebe mě do rukou*, s dativnim objektom: *Přitřžilo se mu*; te sintagme koje se sastoje od pomoćnoga glagola *bĚt* i priloga, priložnih izraza od prijedložnih padeža, uzvika ili čak sporedne poredbene priložne rečenice: *Je mi dobře*; *Je tam čisto*; *Je mi do smíchu*; *Je mu hej*; *Bylo mu, jako by jaro v sobě cítil*), **izvanjske okolnosti** (sintagme s pomoćnim glagolom *bĚt*, no u nekim slučajevima i s drugim glagolima koje imaju mjesno: *K lesu bylo ještě daleko*, vremensko: *Bylo po žních*, modalno: *Jest rozhodnouti*⁸

5 Neglagolske jednočlane rečenice kao osnovnu riječ mogu imati: uzvik, vokativ, imenicu, pridjev, prilog te infinitiv, a potanka daljnja podjela unutar svake od tako izdvojenih skupina temelji se ponajprije na semantičkim kriterijima.

6 O tome Šmilauer 1947, 30.

7 Ono što Šmilauer ovdje naziva prilogom na –o u mnogima se drugima češkim gramatikama naziva predikativom. O terminu predikativ v. bilješku 41.

8 Infinitiv bi se u navedenim konstrukcijama mogao tumačiti i kao subjekt, a rečenica kao dvočlana, no Šmilauer drži da bi se takvo tumačenje moglo osjetiti kao nasilno te ipak predlaže ovakvu klasifikaciju. Maretić pak o takvim slučajevima u hrvatskome iznosi oprečno mišljenje (v. treći dio ovog poglavlja).

te količinsko značenje: *Pojede jich odtud hromada*⁹) te **neke druge slučajeve** (npr. početak, trajanje, kraj egzistencije, radnje: *Tak došlo k jeho jednaní s Václavem Karasem*; uspjeh i neuspjeh pri djelovanju: *Selhalo mu*; slučajnost: *Nocoval, kde se hodilo*).

Druga su vrsta glagolskih jednočlanih rečenica **rečenice s neodređenim subjektom**. Kad se koristi tim rečenicama, govorniku je u primisli kakav subjekt, živ, ali neodređen i nejasno izražen (npr. čovjek, ljudi...). Glagol se u tim rečenicama slaže sa subjektom i može biti u različitim licima i brojevima (treće lice jednine: *Vyskočil, jako když ho bodne*; treće lice množine: *Holčička křičela, jako by ji podřezávali*; prvo lice množine: *Očima vidíme, ušima slyšíme*; drugo lice jednine: *Jak si usteleš, tak si lehneš*; drugo lice množine: *Hledejte a naléznete, tlucte, a bude vám otevřeno*), no u imenskom je obliku glagola uvijek živi muški rod. Rabe se u njima različiti glagoli, a koriste se ponajviše u općim iskazima i usporedbama.

Kao treću vrstu glagolskih jednočlanih rečenica Šmilauer izdvaja **rečenice s bezličnim pasivom**. Kad se koristi tim rečenicama, govorniku je u primisli živ pokretač radnje, ali on nije subjekt. Glagol u 3. licu zato je u srednjem rodu. Mogu se u njima koristiti različiti glagoli, ali nikako prijelazni. Pri uporabi povratnog pasiva pokretač radnje mogu biti ljudi općenito, narod, javnost, pripadnici staleške skupine, određena obitelj, skupina ljudi, pojedinac i sl. (*Zatím se pracovalo vesele*). Složeni pak pasiv u tzv. subjektivnih glagola, tj. glagola koji nemaju objekt, javlja se rijetko (*Bylo bojováno*), češći je u neprijelaznih objektivnih glagola (*Při výrobě bylo použito nejnovějších vědeckých poznatků*).

U drugom izdanju Šmilauerove sintakse (1966) provedene su neke terminološke preinake, a u klasifikaciju su unesene i neke izmjene. Glagolske su tako rečenice podijeljene u dvije temeljne skupine, **glagolske** i **glagolsko-imenske**, u ovisnosti o tome je li osnovni član glagol sâm ili sintagma pomoćnoga glagola s nekom drugom, imenskom riječi (primjerice: *Je dusno*). Najveća je pak promjena izdvajanje cijele skupine **rečenica sa sveopćim subjektom**, u prvome izdanju označenih kao **rečenice s neodređenim subjektom**, iz kategorije jednočlanih. Za njih se tako izrijekom navodi da su prijelazni tip između jednočlanih i dvočlanih rečenica, odnosno između rečenica u kojima se subjekt ne može izdvojiti i rečenica u kojima se subjekt može izdvojiti.¹⁰

2.3. OPIS REČENICA S BLOKIRANOM POZICIJOM SUBJEKTA U HRVATSKOME UTEMELJEN NA GRAMATICI REČENIČNIH ČLANOVA

Dobar je primjer tradicionalnog pristupa sintaksi u opisu hrvatskoga *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika* Tome Maretića (³1963). Budu-

9 No u primjerima tzv. partitivnoga genitiva (*Peněz přibýlo, ctnosti přibýlo*) Šmilauer (1947, 117) govori o subjektu jer su ti primjeri analogni s niječnim genitivom. Kako se tamo pod utjecajem nijekanja ili partitivnosti akuzativ zamjenjuje genitivom, a da se pritom u rečeničnoj vezi ništa ne mijenja, tako se ovdje pod utjecajem nijekanja ili partitivnosti mijenja nominativ u genitiv, opet bez promjene rečeničnog značenja.

10 Šmilauer 1966, 121.

ći da je Maretićev priručnik koncipiran kao cjelovit opis hrvatskoga (i srpskoga), koji osim poglavlja iz sintakse sadržava i poglavlja iz fonologije, morfologije i tvorbe riječi (a u ranijim izdanjima i stilistike), dakle znatno drukčije nego Šmilauerov, nije neobično što su sva sintaktička pitanja u *Gramatici* dobila znatno manje prostora nego u spomenutoj češkoj sintaksi. Treba međutim istaknuti i to da, nasuprot pomnoj i iscrpnoj razredbi jednočlanih rečenica u Šmilauerovoj sintaksi, u Maretićevoj gramatici imamo samo usputnu opasku o postojanju takvih sintaktičkih struktura te nabrojanje nekoliko njihovih tipova bez jasna pokušaja klasifikacije.

Na samom početku poglavlja o sintaksi i Maretić rečenicu određuje kao jedinicu koja ima subjekt i predikat i na tom se određenju, sukladno teoriji rečeničnih članova, temelji cjelokupna obrada sintakse koja slijedi.¹¹ No i Maretić ipak odmah navodi da postoje rečenice u kojima status subjekta nije tako jasan: bilo da se subjekt ne izriče jer je već sadržan u predikatu, bilo da ga uistinu nema jer se na nj ne misli ili nije poznat. Za rečenice prvog tipa Maretić jasno kaže da subjekt imaju, a njegov se pravi izostanak može priznati samo u drugom tipu. No Maretić za njih nema nikakva termina: za razliku od Šmilauera, koji je terminološkom pitanju u ovakvih konstrukcija posvetio veliku pozornost, Maretić se zadovoljava i samim isticanjem njihove specifičnosti u odnosu na rečenice koje imaju i subjekt i predikat.

Subjekt tako nemaju one rečenice u kojima se na subjekt i ne misli ili on jednostavno nije poznat tipa *Grmi* te rečenice tipa *Ide se*. Ni rečenice tipa *Dobro je* nemaju subjekta jer im, tvrdi Maretić, ne treba nikakva dopuna koja bi im kao subjekt služila. Dodaje da »dobro« u njima smatra prilogom jer označuju glagol jednako kao »rano« u rečenici *Rano sviće*. Ni rečenice tipa *Strah me je* nemaju subjekta jer imenica u njima ispunjava funkciju priloga. Maretić to dokazuje time što bismo rekli *Vrlo me je strah*, a ne *Veliki me je strah*, odnosno dodatno bismo je odredili prilogom, a ne pridjevom. Besubjektima smatra i rečenice tipa *Od kako je svijeta* jer u poziciji subjekta nema nominativ, već umjesto njega ovdje nalazimo partitivni genitiv.¹² Subjekt bi se mogao izdvojiti u rečenicama *Od kako je svijet*. Rečenice tipa *Nije prošlo ni nedjelje dana* Maretić također smatra besubjektima – subjektna bi bila *Nije prošla ni nedjelja dana*.

Kako je već spomenuto, Maretić u besubjektne rečenice ne pribraja rečenice u kojima se subjekt ne izriče jer je već u predikatu sadržan, iako su besubjektima nalik: *Pišem*, *Govorimo*, *Mislite*. Subjekt »ljudi« također se često izostavlja jer se sam sobom razumije: *Kažu*. Te rečenice, tvrdi Maretić, ipak imaju subjekt. Rečenice tipa *Valja znati* također imaju subjekt. Maretić to objašnjava

11 »Rečenice ponajviše imaju subjekt i predikat, koji su im glavni dijelovi.« Maretić 1966, 421.

12 U analognim primjerima u češkome Šmilauer pak subjekt vidi upravo u genitivnom izrazu (v. bilješku 9). Iz toga bi se moglo zaključiti da je Maretić u shvaćanju subjekta formalist, jer se u svojem određenju subjekta očito ravna ponajprije nominativnim oblikom, dok je Šmilauer prije funkcionalist, jer mu je u određenju subjekta od toga da stoji u nominativu važniji njegov odnos prema predikatu, no taj bi zaključak bio samo djelomice točan jer nijedan od njih dvojice nije posve dosljedan.

time što glagoli tipa »valja« sami po sebi nemaju dovoljno smisla, nego ga dobivaju tek s dopunom koja stoji u infinitivu. Ta im je dopuna u rečenici ujedno i subjekt. Slično je i u rečenicama tipa *Lijepo je ovuda ići*. U svima njima subjekt je infinitiv.¹³ U rečenici *Čini se da kiša pada* subjekt je pak cijela zavisna rečenica »da kiša pada«.

2.4. POLOŽAJ REČENICA S BLOKIRANOM POZICIJOM SUBJEKTA U GRAMATICI REČENIČNIH ČLANOVA

Iz kratka je prikaza dvaju opisa rečenica s blokiranom pozicijom subjekta, češkoga i hrvatskoga, vidljivo da u nekim slučajevima u kojima je riječ o identičnoj konstrukciji u njima izostaje suglasnost, a čak je i sama češka sintaksa u svojem drugom izdanju doživjela pozornosti vrijedne promjene. I Šmilauer i Maretić besubjektima smatraju rečenice s bezličnim glagolom (*Prší; Grmi*) i rečenice s glagolom u tzv. povratnom pasivu (*Pilo se všeobecně; Govori se*). I rečenice tipa (*Je mi dobře; Dobro je*) obojica smatraju besubjektima, iako se njihove interpretacije tih struktura donekle razlikuju: Šmilauer prilog u njima naime smatra dijelom predikata, a Maretić priložnom oznakom.

Rečenice sa sveopćim, odnosno neodređenim subjektom (*Holčička křičela, jako by ji podřezávali; S poctivostí nejdál dojdeš*) u prvom se izdanju Šmilauerove sintakse jednoznačno ubrajaju u jednočlane rečenice, a u drugome one su iz jednočlanih rečenica izdvojene i čine poseban, prijelazni tip između jednočlanih i dvočlanih rečenica. Maretić pak za takve rečenice (*Uhvatiše ga; Mislite*) kaže kako u njima ne može biti riječi o izostavljenom subjektu.

Posebno su međutim uočljive razlike u tretiranju nekih drugih struktura zajedničkih i češkomu i hrvatskomu. Primjerice, rečenice s partitivnim genitivom (*Na svijetu ima zlih ljudi; Peněz přibýlo, ctnosti přibýlo*) Maretić smatra besubjektima, a Šmilauer subjektima; a u rečenicama s modalnim značenjem tipa *Rozeznávatí je jevy ústrojné od neústrojnéch; Nikad sanku vjerovatí nije* Maretić kao subjekt izdvaja infinitiv, a Šmilauer takvo rješenje izrijekom odbacuje kao »nategnuto«.

Razlike koje su ovdje uočene svoj uzrok imaju ponajprije u metodologijskim slabostima gramatike rečeničnih članova. Njezina je najuočljivija slabost¹⁴ to što su pojedini rečenični članovi izdvojeni prema raznim kriterijima: neki prema formalnima (morfologijskima), drugi prema semantičkima. Upravo je taj nedostatak važan i u uočavanju subjekta: ključna su pitanja u određivanju naravi subjekta je li on uvijek nužno imenska riječ u nominativu ili se katkad

13 Interpretacija infinitiva kao subjekta u rečenicama takva tipa još je jedan element koji jasno razlikuje Maretića i Šmilauera (v. bilješku 8).

14 Općenito o slabostima teorije jezičnih članova Grepl–Karlík 2000, 25–26 (v. bilješku 4) te Daneš et al. 1987, 41–87. Daneš, primjerice, predstavljajući svoj u osnovi valencijski pristup sintaksi, ističe kako se namjerno neće koristiti terminima rečeničnih članova poput subjekta, objekta, prijedložne oznake i sl. ponajprije stoga što se u njihovim definicijama u nejednakoj mjeri miješaju formalni i semantički kriteriji (»Naše analýza programově neužívá pojmů (termínů) větněčlenských, jako jsou podmět, předmět, příslovečné určení atd., především proto, že jejich definice mísí kritéria formální a sémantická, a to v nestejně míře.«) (43).

može javljati i u drugim likovima te na koji se način semantički kriterij može primjenjivati u sintaktičkom opisu.¹⁵ Šmilauer i Maretić u spomenutim se slučajevima upravo zbog nepostojanja jednoznačnih odgovora na ta pitanja ne odlučuju na ista rješenja, ali zapravo nijedan u svojim odlukama nije dosljedan.

No bez obzira na takve teškoće, rečenice s blokiranom pozicijom subjekta, kako je to već istaknuto, kao rečenični tip i kao sintaktička kategorija pripadaju upravo pristupu koji svoje utemeljenje nalazi u gramatici rečeničnih članova: takve se rečenice kao važne u sintaktičkom opisu mogu izdvojiti samo u sintaksi koja opće polazište ima u koncepciji rečenice kao jedinice ustanovljene koordinacijom subjekta i predikata jer se tek u takvu opisu javlja potreba za jasnim omeđenjem sintaktičkih konstrukcija koje opisu prema osnovnom rečeničnom modelu izmiču.

15 Zanimljiv je odgovor na taj problem ponudila Anna Wierzbicka (1966). Ona tvrdi kako je struktura rečenice zapravo lanac mjesta, pri čemu na svakome može stajati jedan član određenog razreda elemenata. Za opis strukture rečenice važno je kakva je mjesta čine, a ne koji su elementi razreda zastupljeni, a u njezinoj je koncepciji ključno to što članovi pojedinih razreda nemaju nužno istu formu. Wierzbicka ističe kako su u svakodnevnom govoru česte nepotpune, situacijski uvjetovane strukture, te kako je za njihov opis važno rekonstruirati potpune uzorke o koje su ti iskazi oprti. Predmet gramatičkog opisa, smatra, upravo su ti uzorci, a načini njihove realizacije pripadaju stilistici.

U takvu pristupu sve se strukture s blokiranom pozicijom subjekta mogu svesti na strukture sa subjektom: u rečenicama tipa *govori se (mówi się)* povratna je zamjenica »se« shvaćena kao subjekt jer pripada istom sintagmatskom razredu kao i svi subjekti, tj. alternira sa subjektima i ne može se pojaviti istodobno ni s jednim od njih; u rečenicama tipa *nestaje vode (ubywa wody)* subjektom se smatra genitivni oblik »vode« jer je to oblik koji i inače dolazi nakon kvantifikatorâ (npr. »malo«, »mnogo«), za koje se može pretpostaviti da su ovdje izostavljeni. Čak i one besubjektne sintaktičke strukture čije je svodenje na subjektne strukture naoko najteže, npr. *grmi, boli me (grzmi, boli mnie)* shvaćene su kao statistički frekventna suvremena posljedica u jezičnoj povijesti udaljene stilske odluke da se izostavljanjem subjekta naglasi njegova nadnaravnost ili barem nespoznatljivost, tipična za sliku svijeta u jezičnoj zajednici koja je takvu stilističku odluku donijela i u kojoj se ona proširila do te mjere da je postala najčešćom (a u nekim slučajevima i jedinom) mogućnošću. (Karlík (2000, 176) s time je donekle suglasan kad ističe da je u glagola toga tipa u posebnim slučajevima moguća »aktivacija« subjekta i navodi primjer *Sněžím* iz teksta suvremenoga češkog pisca P. Kohouta.)

Koncepcija koju Wierzbicka iznosi u ovom članku na tragu je razvojnog pravca kojim se kretalo objašnjavanje rečenica s blokiranom pozicijom subjekta: pronalaženja općeg rečeničnog modela kojim bi se podjednako dobro mogle opisati i subjektne i besubjektne strukture. Wierzbicka taj model vidi sa subjektom kao neizostavnim dijelom. Ona se pritom vodi, među ostalim, i time što su konstrukcije sa subjektom statistički češće, iz čega pak slijedi da je za nju koncepcija svake akcije ili svakog procesa nužno povezana s koncepcijom pokretača ili nositelja. Tom se rješenju može prigovoriti upravo argumentacijom kojom se koristila i njegova autorica, argumentacijom koja se opire o tezu da velika učestalost nekih konstrukcija ne mora značiti i da one točno odražavaju sustav, već mogu biti tek rezultat povijesno udaljene stilske odluke koji se iz nekih razloga proširio. Koncepcija akcije ili procesa bila bi iz takve perspektive autonomna i njezino je statistički često povezivanje s koncepcijom pokretača ili nositelja zapravo samo svojevrsna »stilska« odluka povezana sa slikom svijeta, odnosno rezultat komunikacijskih potreba, a ne samoga jezičnog sistema, pa je i povezivanje koncepcije akcije s koncepcijom pokretača sekundarno. (Napokon, i glagoli koji gotovo uvijek dolaze sa subjektom mogu se »obezličiti« povratnim pasivom (*pjeva se*) i tako izraziti akciju bez izricanja njezina pokretača.) Takvo polazište zauzima teorija valencije, o kojoj će više riječi biti u 4. poglavlju.

S rečenicama s blokiranom pozicijom subjekta povezane su u sintaktičkoj teoriji dakle dvije glavne teškoće, a obje se pritom čine podjednako važnima. Prva je od njih u vezi s činjenicom da osnovna koncepcija rečenice na kojoj se temelji cjelokupan pristup sintaktičkom opisu nije dovoljno obuhvatna jer izvan nje ostaju rečenice za koje se u opisu mora otvoriti poseban *appendix* – izdvajanje rečenica s blokiranom pozicijom subjekta kao sintaktičke kategorije rezultat je dakle imanentnog nedostatka temeljnog aksioma gramatike rečeničnih članova. Druga je pak vezana uz to što se i unutar toga *appendixa* nailazi na niz teškoća u opisu koje pak proizlaze iz drugih slabosti gramatike rečeničnih članova, slabosti koje podjednako pogadaju i rečenice u kojima se subjekt bez ikakvih prijevora može uočiti: riječ je o nejasnosti kriterija za određivanje rečeničnih članova. Novije teorije koje su razvijene u drugoj polovici dvadesetog stoljeća pokušale su ponuditi odgovor na slaba mjesta gramatike rečeničnih članova, a rješavanje statusa rečenica s blokiranom pozicijom subjekta bilo je jedan od problema u kojima se mogla vidjeti njihova uspješnost. U sljedećem će poglavlju biti pokazano kako je standardna teorija transformacijsko–generativne gramatike utjecala na sintaktičke opise češkoga i hrvatskoga u onome njihovom dijelu koji se tiče rečenica s blokiranom pozicijom subjekta.

3. TRANSFORMACIJSKO–GENERATIVNA GRAMATIKA

3.1. OSNOVE TRANSFORMACIJSKO–GENERATIVNE GRAMATIKE

Snažan odjek transformacijsko–generativne gramatike te središnji položaj sintakse u njoj nije mogao proći bez posljedica ni u jednome sintaktičkom opisu izrađivanome nakon što je Noam Chomsky izložio svoje učenje, čak ni u onima koji su i dalje u osnovi polazili s tradicionalnih temelja gramatike rečeničnih članova.¹⁶ Transformacijsko–generativna gramatika utjecala je na sintaktički opis i češkoga i hrvatskoga već u svojoj ranoj inačici, kao tzv. standardna teorija transformacijsko–generativne gramatike, za koju se reprezentativnima smatraju monografije Noama Chomskoga *Syntactic Structures* (1957) te osobito *Aspects of the Theory of Syntax* (1965).

Pojam koji je iz cijele teorije doživio najveću recepciju već u njezinu prvom valu jest pojam **transformacije**. Iako je njegovo podrijetlo zapravo u učenju Zelliga S. Harrisa izloženom u djelu *Methods in Structural Linguistics* iz 1951. godine,¹⁷ a u tom je djelu transformacija i zamišljena gotovo jednako onako kako ju je u svojoj »standardnoj« teoriji izložio Chomsky, široka recepci-

16 Usporedba čeških i hrvatskih sintaksa izvrstan je primjer da se to i pokaže: u bohemistiku je utjecaj transformacijsko–generativne gramatike dopro u vrijeme kad se u njoj intenzivno radilo na sintaktičkim opisima utemeljenima na suvremenim lingvističkim učenjima, ponajprije valencijskima, a kroatistika se, recipirajući novosti koje su se širile iz Chomskyjevih radova, i dalje uglavnom držala gramatike rečeničnih članova. O tome će više riječi biti u drugom i trećem dijelu ovog poglavlja.

17 Za ovu priliku korišteno je šesto, izmijenjeno izdanje te knjige iz 1963. naslovljeno *Structural Linguistics*.

ja koju je taj pojam postigao diljem svijeta posljedica je upravo golema odjeka učenja Noama Chomskoga. Transformacija je isprva izumljena kako bi poslužila kao instrument opisa vezâ koje izvorni govornici osjećaju između izjavne i upitne te aktivne i pasivne rečenice s (približno) istim sadržajem. Pretpostavljeno je naime da takve rečenice imaju zajedničke dubinske strukture te da su te dubinske strukture usto posve dovoljne za semantičku interpretaciju rečenica koje se na njima temelje – navedeni parovi rečenica, smatralo se, zapravo i ne izražavaju znatno različito značenje. Kako se te rečenice, iako značenjski izrazito bliske, svojim strukturama ipak dovoljno razlikuju, transformacije su trebale ponuditi objašnjenje njihovih strukturalnih razlika na površinskoj razini. Primjenom transformacija na dubinske strukture dobivaju se, naime, površinske strukture, a tek se njihovom fonetičkom interpretacijom dobivaju gotove rečenice.

Iako su transformacije u početku uistinu služile onomu što je predvidio još Harris, dakle objašnjavanju vezâ upitne rečenice s izjavnom te pasivne rečenice s aktivnom, u daljnjem su razvitku transformacijsko–generativne gramatike izumljene i mnoge druge transformacije koje su služile za objašnjavanje znatno drukčijih sintaktičkih odnosa.¹⁸ S vremenom se uvidjelo da takav opis nije ni potpun, ni precizan, ni ekonomičan te je objašnjenje sintaktičkih relacija koje se isprva nalazilo u primjeni transformacija traženo drugdje.¹⁹ Transformacije su u novijim razvojnim fazama generativne gramatike posve nestale, ali je njima ipak obilježen i sintaktički opis češkoga i sintaktički opis hrvatskoga.

Primjena kategorijâ koje je u sintaktički opis unijela standardna teorija transformacijsko–generativne gramatike u bohemistici i u kroatistici nije jednaka, niti je jednaka njihova primjena u samom opisu rečenica s blokiranom pozicijom subjekta, ali je temeljno obilježje koje je zastupljeno u objema sintaktičkim tradicijama upravo uvođenje pojma transformacije. Konkretno operacionalizacije umnogome se razlikuju, no zajedničko im je to što se opis rečenica s blokiranom pozicijom subjekta temelji na pretpostavci da je barem dio struktura u kojima se subjekt ne može izdvojiti moguće opisati izvođenjem od struktura koje subjekt imaju. Ni sintaktički opis hrvatskoga ni sintaktički opis češkoga zapravo ne slijede u svojem konstituiranju standardnu teoriju transformacijsko–generativne gramatike u cjelini,²⁰ već iz nje prihvaćaju izoliranu kategoriju transformacije i primjenjuju je k tomu u situaciji koja u izvornoj teoriji nije bila predviđena. Učinjeno je to u uvjerenju da se primjenom transformacija mogu objasniti i tako ukloniti neke teškoće koje tradicionalna sintaksa, uteme-

18 Primjerice nominalizacija, koja je omogućivala da se sintagma *The enemy's destruction of the city* izvede iz rečenice *The enemy destroyed the city*. Chomsky je upravo takvim primjerima u svojem glasovitom radu »Remarks on Nominalization« iz 1970. pokušao osporiti postavku da površinska struktura ne može imati implikacija na semantičku interpretaciju, koju je u svojim ranijim radovima zapravo on sâm i uveo. O tome npr. Webelhuth 1995, 18 i d.

19 Proširena je, primjerice, eksplikativna moć pravila frazne strukture, a uvedena su i supkategorijalna pravila, koja su zapravo zorno potvrdila da neka semantička obilježja leksičkih jedinica imaju izravne implikacije na sintaksu. O novijem razvoju generativne gramatike npr. Haegeman 1991, Horrocks 1987, Radford 1997, Webelhuth 1996.

20 Dvojbeno je zapravo je li to uopće i moguće.

ljena na gramatici rečeničnih članova, nije rješavala uspješno. U sljedećim će dvama dijelovima ovog poglavlja biti više riječi o tome kako se, kao instrumentom u opisu rečenica s blokiranom pozicijom subjekta, transformacijama koriste neki češki i hrvatski sintaktički radovi.

3.2. OPIS REČENICA S BLOKIRANOM POZICIJOM SUBJEKTA U ČEŠKOME UTEMELJEN NA TRANSFORMACIJSKO–GENERATIVNOJ GRAMATICI

Akademijina skladnja²¹ svojevrsna je prekretnica u sintaktičkom opisu češkoga: takvo mjesto može joj se pripisati zahvaljujući tomu što u sintaktički opis uvodi pojam **hijerarhizacije propozicije** (ili **hijerarhizacije semantičke strukture**). Pojam je stvoren u sklopu sintaktičke teorije poznate pod imenom dvorazinska valencijska sintaksa, koja rečenicu opisuje usporedno na razini izraza i na razini sadržaja. Ta se teorija u češkoj lingvistici počela razvijati 70-ih godina 20. stoljeća i danas je jedan od dvaju dominantnih sintaktičkih pristupa u bohemistici.²² Pod hijerarhijom propozicije razumijeva se raspoređivanje sudionikâ u nekoj izvanjezičnoj situaciji o kojoj se govori, odnosno, u terminima dvorazinske valencijske sintakse, raspoređivanje participanata iste propozicije (ili iste semantičke strukture) u sintaktičke pozicije aktanata, tj. u lijevovalencijsku poziciju subjekta i u desnovalencijske pozicije objekta, te u (obligatorne i potencijalne) pozicije cirkumstanata. Budući da se u osnovi iste semantičke strukture tako mogu oblikovati u raznim sintaktičkim formama, hijerarhizacijom su neki participanti naglašeni, a drugi pomaknuti u pozadinu, pri čemu najistaknutiju poziciju dobiva participant izražen sintaktičkom funkcijom subjekta. S formalno–sintaktičkoga gledišta to se najbolje očituje time što imenica koja zauzima poziciju subjekta određuje kongruencijske kategorije predikata. Upravo je stoga i tipologija hijerarhizacijâ rečenične strukture provedena s obzirom na poziciju u koju se pomiče participant iz pozicije subjekta, s obzirom na participanta koji se eventualno u tu poziciju postavlja te s obzirom na sintaktička sredstva koja se pritom rabe.

Pojam hijerarhije semantičke strukture usko je povezan s pojmom **dijateze**, koji je razvijen i dobro zastupljen osobito u češkim i ruskim lingvističkim teorijama.²³ I taj se pojam temelji na odnosu semantičke strukture kao konfiguracije semantičkih uloga te sintaktičke strukture kao konfiguracije rečeničnih članova. Razlikuju se pritom **primarne dijateze**, u kojima se semantički sub-

21 *Mluvnice češtiny III. Skladba* 1987.

22 Dvorazinska valencijska sintaksa pristup je koji se, kako mu i ime kaže, temelji na teoriji valencije te će o njemu više riječi biti u sljedećem, 4. poglavlju. Valencijski su pristupi sintaksi u bohemistici danas dominantni, a bili su to i u vrijeme kad su se češki sintaktičari u svojim radovima počeli koristiti postupcima nadahnutima pojmom transformacije. U tome je i osnovna razlika operacionalizacijâ pojma transformacije u bohemistici i kroatistici: u hrvatskim se sintaksama pojam javlja u još uvelike tradicionalnom kontekstu.

23 Jedan od novijih ruskih radova u kojima pojam dijateze ima središnju važnost (Бирюлин 1994) posvećen je upravo jednom tipu rečenica s blokiranom pozicijom subjekta – rečenicama čiji su predikati glagoli atmosferskih promjena i procesa.

jekt nalazi u poziciji sintaktičkog subjekta, te **sekundarne dijateze**, u kojima semantički subjekt zauzima sintaktičku poziciju objekta ili uopće nije izražen.

Neke sintaktičke strukture koje je tradicionalna sintaksa izdvajala kao jednočlane shvaćene su u ovom pristupu kao sekundarne dijateze te su i opisane u sklopu tipologije hijerarhizacije propozicije. Takve rečenice nastaju **deagentizacijom**, jednim od osnovnih tipova sekundarne dijateze, tj. pomicanjem agensa ili nositelja svojstva iz pozicije sintaktičkog subjekta.

Nekoliko je tipova deagentizacije. Pri **deagentizaciji tipa AGENS–PACIJENS** u poziciju sintaktičkog subjekta umjesto pomaknutog agensa, odnosno semantičkog subjekta, u deriviranoj se strukturi s prijelaznim glagolima postavlja pacijens, semantički objekt; neprijelazni pak glagoli pacijensa nemaju te derivacijom nastaju besubjektne konstrukcije. Nekoliko je formalnih sredstava kojima se pri deagentizaciji tog tipa možemo služiti. Jedno je od njih **sintaktička konstrukcija s povratnim glagolskim oblikom** – ona omogućuje otkloniti agens iz pozicije subjekta, ali ne i izreći ga u nekoj drugoj sintaktičkoj poziciji. Agens je doduše impliciran, ali je dekonkretiziran, anonimiziran (*Studovali jsme i o vánočních svátcích* → *Studovalo se i o vánočních svátcích*; *Tenkrát ještě děvčata nosila minisukně* → *Tenkrát se ještě nosily minisukně*). Drugo je sredstvo **sintaktička konstrukcija bĚt + trpni particip**, odnosno **opisni pasiv**. Takve se konstrukcije u češkome mogu rabiti samo u predikata s objektom, koji pak ne mora nužno biti izravni. U neprijelaznih predikata pacijens ostaje u istoj sintaktičkoj poziciji kao i u temeljnoj rečeničnoj strukturi te derivirana struktura ne sadržava poziciju gramatičkoga subjekta (*S tím bylo počítáno na příští čtvrtletí*; *O tom bylo uvažováno již dávno*; *Tomu je přikládána velká důležitost*). Kao sredstva deagentizacije javljaju se i **konstrukcije s transponirano uporabljanim oblicima 1. lica množine te 2. i 3. lica množine i jednine**. Na ovaj način nastaju pak konstrukcije koje je dio starijih sintaktičara, uključujući i u prošlom poglavlju spomenutog Šmilauera, nazivao rečenicama sa sveopćim ili neodređenim subjektom (*O tom psali v novinách*; *Jak si usteleš, tak si lehneš...*).

Besubjektne rečenice nastaju i **deagentizacijom tipa AGENS/DOŽIVLJAVATELJ–PACIJENS**. U temeljnoj rečeničnoj konstrukciji naime poziciji subjekta pripisujemo dvostruku ulogu agensa i doživljavatelja, a karakter toga doživljavanja može biti поближе određen priložnom oznakom. U deriviranoj će strukturi agens/doživljavatelj biti oblikovan dativom, koji naglašava njegov doživljavateljski karakter. Ako temeljna rečenična struktura ne sadržava pacijens, derivirana struktura neće imati sintaktičku poziciju subjekta (*Celou noc se mi spalo dobře*; *Pacientu se lépe dĚchá*).

Ovakav pristup omogućuje da rečenice s blokiranom pozicijom subjekta budu podijeljene u dvije grupe: primarne i sekundarne.²⁴ Sekundarne su dakle one konstrukcije koje su rezultat transformacije nekakve polazne subjektne strukture: *Ministr zdravotnictví už rozhodl o zvěšení platů lékařů* → *O zvěšení platů lékařů už bylo rozhodnuto*, *O zvěšení platů lékařů se už rozhodlo*; *Sva-*

24 To je uistinu i učinjeno u Grepl–Karlík 1998.

tebčané tancovali až do rána → *Tancovalo se až do rána*. Primarne nisu posljedica transformacije i njihovu opisu mora se prići na drugi način.

3.3. OPIS REČENICA S BLOKIRANOM POZICIJOM SUBJEKTA U HRVATSKOME UTEMELJEN NA TRANSFORMACIJSKO–GENERATIVNOJ GRAMATICI

Za razliku od upravo spomenute češke sintakse, koja ne samo što operira pojmovima razvijenima u novijim lingvističkim učenjima nego se i temelji na cjelovitoj i dobro razrađenoj suvremenoj sintaktičkoj teoriji, hrvatska sintaksa kojom će biti predstavljen utjecaj transformacijsko–generativne gramatike na opis rečenica s blokiranom pozicijom subjekta svojom je koncepcijom i nazivljem i dalje bliža tradicionalnoj sintaksi utemeljenoj na gramatici rečeničnih članova nego što slijedi novije sintaktičke spoznaje. Ipak, transformacijsko–generativna gramatika imala je, čini se, tolik odjek da ga ni tradicionalna hrvatska lingvistika nije mogla prečuti.

Hrvatski je termin nadahnut učenjem Chomskoga **preoblika**.²⁵ Riječ je o metodologijskom postupku kojim se u osnovnome sintaktičkom ustrojstvu mijenjaju odnosi među sintaktičkim kategorijama. Dobiva se tako sekundarno, izvedeno rečenično ustrojstvo koje ima isti sadržaj, ali je zbog izmijenjenih odnosa među sintaktičkim kategorijama promijenjeno i rečenično značenje. Preoblika kojom se osnovno rečenično ustrojstvo mijenja tako da je njezin rezultat bezlična rečenica naziva se u ovim sintaksama **obezličnjem**.

Rečenica se preoblikuje tako da se 3. l. mn. neprijelaznoga glagola zamijeni 3. l. jd. i da mu se doda nenaglašeni oblik povratne zamjenice »se« u akuzativu. Bezlična se preoblika primjenjuje samo na rečenice u kojima subjekt nije izrečen: *Išlo se noću i danju*; *Kod nas se na to ne pazi*; *Plaća se na mjesec 20 novčića*; *Pijanom se već ne zamjera*; *Može se kad se hoće*.²⁶

Bezličnom se preoblikom mogu preoblikovati i rečenice s neizrečenim subjektom u kojima se predikat izriče prijelaznim glagolom s izraženim objektom u akuzativu. Obezličjenje tad valja razlikovati od pasiva. U pasivnoj se preoblici naime izravni objekt aktivne rečenice mijenja u subjekt, a prijelazni glagol dolazi u pasivnu uporabu time što mu se dodaje akuzativ povratne zamjenice »se«. Rečenica *Vozače posebno upozoravaju na sklizak kolnik* može se dakle preoblikovati obezličnjem: *Vozače se posebno upozorava na sklizak kolnik*, ali i pasivom: *Vozači se posebno upozoravaju na sklizak kolnik*.²⁷

I rečenice s neizrečenim subjektom u kojima se predikat izriče glagolom nepotpuna značenja i proširuje infinitivom prijelaznoga glagola s izravnim objektom u akuzativu mogu se preoblikovati bezličnom preoblikom: *Na fotografijama se može vidjeti Becića kako slikarski i ljudski uživa u pejzažima oko nedaleke rijeke Sutle*; *Doskora ih se moglo i čuti*; *Ljubiti se može samo Pepu i žene što*

25 Primjeri koji će biti navedeni uzeti su iz Barić et al. 1995, no na jednak su način preoblike shvaćene i u Katičićevoj *Sintaksi hrvatskoga književnog jezika* (1986).

26 Barić et al. 1995, 453.

27 Barić et al. 1995, 453.

su kao ona; U uredu vas se nikad ne može naći istodobno s gospodinom bilježnikom.²⁸

3.4. POLOŽAJ REČENICA S BLOKIRANOM POZICIJOM SUBJEKTA U TRANSFORMACIJSKO–GENERATIVNOJ GRAMATICI

Kako je u ovom poglavlju pokazano, razlika u sintaktičkim opisima češkoga i hrvatskoga u kojima se očituje utjecaj transformacijsko–generativne gramatike još je veća nego razlika opisa napravljenih samo na temelju teorije rečeničnih članova. Tako je u hrvatski sintaktički opis preoblika uvedena u sklopu pristupa koji je u svojoj cjelini zapravo i dalje tradicionalan, a u češkome je transformacija dio novog pristupa u kojem se operira pojmovima poput hijerarhizacije propozicije, dijateze i deagentizacije te koji se od tradicionalne sintakse utemeljene na gramatici rečeničnih članova već znatno odmaknuo. Češki su lingvisti naime u vrijeme širenja utjecaja transformacijsko–generativne gramatike već razvijali poseban pristup sintaktičkom opisu utemeljen na krucijalnim spoznajama do kojih se u lingvistici u međuvremenu došlo, a te spoznaje, s druge strane, u hrvatskoj lingvistici nisu doživjele znatniju recepciju.²⁹

Iako se u usporedbi teorijskih utemeljenja u ovom poglavlju uspoređivanih bohemističkih i kroatističkih radova hrvatska sintaksa općenito ne pokazuje najbolje, sa stajališta ispitivanog problema, tj. sa stajališta položaja rečenica s

28 Barić et al. 1995, 454.

29 Utjecaj sintaktičkih teorija nastalih u sklopu generativne gramatike nije zaobišao češku lingvistiku ni u razvojnim oblicima koji su uslijedili nakon standardne teorije. Iako se glavnina suvremenih čeških sintaktičkih radova s obzirom na svoja temeljna obilježja može nazvati valencijskima, u studijama objavljenima u posljednjih nekoliko godina zamjetan je i utjecaj teorije principa i parametara Noama Chomskoga, poznatije pod nazivom G & B teorija – takav je razvoj uostalom karakterističan i za valencijski koncipirana proučavanja sintakse mnogih germanskih jezika, osobito njemačkoga. Iz perspektive teme kojom se bavi ovaj rad od tih je studija osobito zanimljiv članak Petra Karlíka »Hypotéza modifikované valenční teorie« iz 2000. Karlík u njemu uvodi pojmove **interne** i **eksterne valencije** – interne valencijske pozicije selektirane su samim leksičkim značenjem riječi, a eksterne »fleksemom« koji riječ u konkretnom slučaju ima i koji se uglavnom može svesti na njezin gramatički morfem. Teorija pritom propisuje da svaki glagolski »fleksem« nužno selektira eksternu valenciju u obliku nominativa, čak i u onih glagola u kojih tako otvorena pozicija nije ispunjiva zbog njihove semantičke strukture (npr. *pršet*, *sněžit*). Takvo je rješenje potpuno u skladu s modularno koncipiranim generativnim opisima u kojima su rečenice bez subjekta zabranjene te se smatra da je subjekt u ovakvim slučajevima izražen fonetički praznim elementom »pro« (pro *Prší*). Ovakvo rješenje, koje u temeljnom rečeničnom modelu učvršćuje subjekt kao njegov nuždan dio, nije međutim općeprihvaćeno čak ni u sklopu teorije koja je nadahnula njegovo formuliranje. Da je to tako, postaje osobito jasno iz Langer 1992. U tom se radu, na način vrlo sličan onomu što ga je predložio Karlík, pristupa opisu njemačkih sintaktičkih struktura koje su se tradicionalno nazivale besubjektima. Uspjeh je pritom bio tek polovičan: takvu opisu i dalje izmiču (te se i dalje smatraju besubjektima) imperativne rečenice u 2. l. jd. i mn. (*Schweig*), eliptične konstrukcije brzogovnog stila (*Bin schon da*), bezlični pasiv (*Heute wird getantzt*, *Jetzt ist serviert*) te bezlične aktivne konstrukcije s dativnim ili akuzativnim komplementom (*Dem Bäcker graut vor sich*, *Mir ist kalt*) (11–12). No čak ni u Karlíkovu članku nije dokraja jasno kako bi u sklopu opisa koji je predložio trebalo pristupiti strukturama tipa *Tancuje se*, *Píše se*.

blokiranom pozicijom subjekta u cjelini sintaktičkog opisa, razlike su među tim radovima zapravo znatno manje. I u hrvatskome i u češkome uvođenje transformacija u osnovnu sintaktičku koncepciju omogućilo je da se neke besubjektne rečenice opišu kao strukture izvedene od subjektivnih te da se tako povežu s osnovnim modelom rečenice u kojem subjekt figurira kao bitan strukturni element. Takav opis ima veću eksplikativnu moć nego opis utemeljen samo na gramatici rečeničnih članova jer je u sklopu svoje osnovne koncepcije obuhvatio i dio sintaktičkih struktura koje su tradicionalnom opisu bez pojma transformacije izmicale. Transformacijski se opis, međutim, nije mogao primijeniti na sve tipove besubjektivnih rečenica te je njihov inventar jasno razdijeljen u dvije skupine: rečenice u čijem se opisu transformacija uspješno može primijeniti i rečenice u kojima to nije moguće. Iako je uspjeh takva opisa polovičan jer opća koncepcija u sintaktičkom opisu i dalje nije mogla obuhvatiti sve rečenične strukture, broj onih koje su joj izmicale ipak je osjetno smanjen.

Ovakav razvojni pravac sintaktičkog opisa zapravo je potvrdio traganje za općim rečeničnim modelom koji bi sintaktičke konstrukcije opisao obuhvatnije nego tradicionalna sintaksa rečeničnih članova, za koncepcijom koja ne bi imala ostataka na koje se ne može primijeniti. Daljnji korak u tom smjeru učinila je upravo valencijska sintaksa, o kojoj će biti riječi u sljedećem poglavlju.

4. TEORIJA VALENCIJE

4.1. OSNOVE TEORIJE VALENCIJE

Dva temeljna izvora koja su svojim utjecajem obilježila valencijski koncipiranu sintaksu dolaze iz učenja Luciena Tesnièrea, na koje se poslije plodno navezuju osobito (istočno)njemački i sovjetski lingvisti, te Charlesa Fillmorea, generativista koji je istraživao ponajprije područje rečenične semantike i čija je teorija dubinskih padeža imala odjek usporediv s odjekom učenja njegova učitelja Chomskog. Utjecaj valencijskih teorija prožeo je češku sintaksu, a u hrvatskoj se o njihovoj znatnijoj recepciji gotovo i ne može govoriti. Taj će utjecaj u hrvatskim lingvističkim opisima biti vidljiv samo u nekoliko radova, a u nekim od njih pojaviti će se upravo posredovanjem čehoslovačke lingvistike.³⁰

Valencijska rečenična teorija Luciena Tesnièrea³¹ u opisu rečenice polazi od **glagola**, za koji Tesnière kaže da je čvorište čvorišta.³² Glagol naima izravno ili neizravno ravna cijelom rečenicom, i to čini vežući na sebe određen broj podređenih elemenata, **aktanata**. Tesnière razlikuje tri tipa aktanata: prvi aktant, koji obavlja radnju i u tradicionalnoj se terminologiji naziva subjektom; drugi aktant, koji radnju snosi i u tradicionalnoj se terminologiji naziva izravnim objektom; te treći aktant, u čiju se korist radnja događa i u tradicionalnoj

30 Među njih svakako pripadaju i radovi Pranjeković²2002 i Sesar 1994, o kojima će biti riječi u trećem dijelu ovog poglavlja.

31 Njegovo je učenje izloženo ponajprije u radovima *Esquisse d'une syntaxe structurale*, 1953 i *Éléments de syntaxe structurale*, 1959.

32 »Le verbe est le noeud des noeuds.« Tesnière 1953, 4.

se terminologiji naziva neizravnim objektom. Već prvim aksiomom svoje teorije Tesnière odbacuje u tradicionalnoj sintaksi uobičajenu jednakovrijednost subjekta i predikata u rečenici te od subjekta čini dopunu sličnu objektu. Time pak, s druge strane, izjednačuje prednju i stražnju valenciju, odnosno subjektu dopunu i objektne dopune.

Aktanti međutim u Tesnièreovoj teoriji nisu jedine glagolske dopune. Tesnière uz njih izdvaja i **cirkumstante**, glagolu podređene elemente koji pokazuju okolnosti radnje: vrijeme, mjesto, način... Takvo razlikovanje omogućuje mu da precizno formulira **minimalne sintaktičke strukture**, koje smatra nužnim polazištem svakoga sintaktičkog opisa: u njih, uz glagol, kao sastavnice ulaze samo aktanti. No u empirijskim istraživanjima takva formulacija, premda teorijski bitna, nije uvijek mogla biti najbolje iskorištena. Cirkumstanti su naime u Tesnièreovu učenju omeđeni vrlo općenito: označuju okolnosti i pripada im sve što nije obuhvaćeno aktantima, uvijek su fakultativni (za razliku od aktanata, koji su neizostavni za dopunu smisla rečenice), a u većini slučajeva izražavaju se priložima ili njihovim ekvivalentima. Zbog tako preopćenitih određenja formalni su kriteriji zapravo jedini razlikovni čimbenik na koji se moguće osloniti u slučajevima kad su cirkumstanti toliko slični aktantima da se ne mogu razlučiti otprve: primjerice, kad je u pitanju spoj imenice s prijedlogom, obično se uzima da je riječ o cirkumstantu. To međutim često ne donosi zadovoljavajuća rješenja.

Tesnièreovo je učenje u češkoj lingvistici u stanovitoj mjeri utjecalo već na Šmilauera,³³ no tek je u novijim sintaktičkim teorijama postalo izrazito poticajno. Njegova je recepcija ipak kritička, a s rezervom je osobito prihvaćen upravo istaknut nesklad između semantičkog utemeljenja rečenične strukture, koje je dano semantičkim obilježjima glagola, i formalno-morfologijske klasifikacije elemenata rečenične strukture. Ponajprije na Tesnièreovu učenju temelji se funkcijski generativni opis, jedan od dvaju danas vodećih pravaca u češkoj sintaksi.

Drugi je poticaj razvitku valencijski koncipirane sintakse dao Charles Fillmore³⁴ svojom teorijom o dubinskim padežima. I Fillmore svojom padežnom teorijom želi rasvijetliti odnose koji se uspostavljaju u dubinskoj strukturi između **predikata** i njegovih **argumenata**, i to ponajprije na temelju predikatovih leksičkih značenja. Fillmore naime smatra da je broj tih odnosa ograničen i univerzalan te ih postulira kao semantičke funkcije koje naziva **padežima**.³⁵ Iako je i sam Fillmore u nekim kasnijim radovima promijenio svoja prvotna stajališta,³⁶ njegova padežna teorija ostavila je u sintaksi traga do da-

33 Taj je utjecaj, međutim, vrlo površan i usporediv je s utjecajem koji je u hrvatskoj lingvistici zamjetan u Katičića.

34 Najutjecajniji je Fillmoreov rad »The Case for Case« iz 1968.

35 Fillmore izdvaja sljedeće padeže: agentiv, instrumental, dativ, faktitiv, lokativ, objektiv (Fillmore 1968, 24-25).

36 Učinio je to već 1977. u studiji »The Case for Case Reopened«. Više o tome npr. Ivić 1994, 276.

našnjeg dana. Osobito je utjecajna time što je pokazala čvrstu vezu između leksičkih svojstava glagola i rečenične strukture i upravo je zato njezina najvažnija posljedica bio rad na klasifikaciji glagola prema argumentnim pozicijama koje otvaraju. Takva klasifikacija svakom glagolu pridaje određeni **padežni okvir**, što je za sintaksu osobito važno jer on označuje funkcije koje se pojavljuju u rečeničnim konstrukcijama u kojima je taj glagol predikat.

Velikim dijelom na Fillmoreovu učenju utemeljen je drugi od dvaju vodećih smjerova u suvremenoj češkoj sintaksi: dvorazinska valencijska sintaksa. Taj je pristup od Fillmorea preuzeo, osim stajališta da je veza glagola s njegovim argumentima u sintaksi od krucijalne važnosti, i temeljnu koncepciju rečenice: rečenica se razumijeva kao jedinica s dvama temeljnim konstituentima, semantičkom strukturom ili **propozicijom** te **modalnom sastavnicom**, koja pak obuhvaća negaciju, vrijeme, način, vid te neke padeže. U dvorazinskoj valencijskoj sintaksi ti se konstituenti nazivaju semantičkim i gramatičkim rečeničnim uzorkom.

Rečenice s blokiranom pozicijom subjekta mogu se prema takvim postavkama opisati na jednak način kao i sve druge rečenice: u sintaktičkom se opisu, kako je to već istaknuto, polazi od glagola, a on svojom valencijom određuje koji će se drugi rečenični članovi u sintaktičkoj jedinici realizirati. Ako valencija glagola predviđa objekt i priložnu oznaku, njihove će pozicije u rečenici biti zauzete, ako ih ne predviđa, pozicije će ostati prazne. To jednako vrijedi i za subjekt: njegova realizacija u rečenici ovisna je o valenciji glagola jednako kao i realizacija objekta i priložnih oznaka. U krajnjoj bi konzekvenciji to značilo da rečenice s blokiranom pozicijom subjekta nije potrebno izdvajati kao posebnu kategoriju jer se mogu uspješno opisati već polazeći od temeljnog rečeničnog modela, no mnoge sintakse, unatoč svojem valencijskom utemeljenju, ipak neće dospjeti do te tvrdnje. U nekima od njih, štoviše, rečenice s blokiranom pozicijom subjekta figuriraju ne samo kao tek tradicionalno izdvojena kategorija nego i kao operativna kategorija u mnogim dokaznim postupcima. Utjecaj tradicionalne gramatike rečeničnih članova do danas je, naime, iznimno jak i tek najnovije češke sintakse prestaju govoriti o rečenicama s blokiranom pozicijom subjekta kao o bitnoj kategoriji u koncipiranju svojeg pristupa.

4.2. OPIS REČENICA S BLOKIRANOM POZICIJOM SUBJEKTA U ČEŠKOME UTEMELJEN NA TEORIJI VALENCIJE

Skladba spisovné češtiny Miroslava Grepla i Petra Karlíka (1989) možda nije najbolji primjer za sintaksu češkoga utemeljenu na valencijskom pristupu,³⁷ no *Skladba spisovné češtiny* pogodna je za uspoređivanje položaja rečenica s blokiranom pozicijom subjekta u različitim pristupima zbog jednoga svojeg svojstva: iako ta sintaksa polazi od teorije valencije, uloga tradicionalne podjele na rečenice u kojima se subjekt može izdvojiti i one u kojima to nije moguće ovdje

37 Dosljednije su od nje u poštovanju temeljnih postavaka tog pristupa i *Skladba češtiny* (1998) istih autora i, osobito, »Syntax« Miroslava Grepla, Petra Karlíka i Mareka Nekule u *Přiruční mluvnice češtiny* 2000, 369–698.

je još razmjerno velika te su one i jasnije odijeljene jedne od drugih nego u dvjema spomenutim sintaksama u kojima su valencijska načela provedena dosljednije. Istodobna jasna izdvojenost rečenica s blokiranom pozicijom subjekta u sintaktičkom opisu i valencijski koncipiran pristup na kojem se opis u cjelini temelji čine ovu sintaksu pogodnom za usporedbu valencijskog opisa tih rečenica s njihovim opisima utemeljenima na drugim pristupima.

Iako je tradicionalna podjela zadržana, nisu zadržani i u češkoj sintaksi tradicionalni termini **jednočlana** i **dvočlana rečenica**, već se autori koriste isključivo terminima **subjektna** i **besubjektne rečenice**. Ta se terminološka promjena argumentira time što i tzv. jednočlane rečenice mogu sadržavati druge nužne dopune, tj. rečenične članove,³⁸ te se s obzirom na tu mogućnost o njima ne može govoriti kao o jednočlanima. Napuštanje termina jednočlana i dvočlana rečenica svakako je u skladu s općenitim polazištem valencijske sintakse da u rečenici ionako ne postoje dva temeljna člana, nego jedan, ali se s prihvaćanjem naziva subjektna i besubjektne rečenice kao oznaka u opisu važnih kategorija u realizaciji takva stajališta ipak stalo na pola puta te se nije stiglo do njegovih krajnjih konzekvencija.

Tipologija rečeničnih struktura u takvu se pristupu temelji na svojstvima **predikatora** ili predikatnih izraza. Pojam predikatora uveden je u sklopu dvo-razinske valencijske sintakse i njezina nova pogleda na rečeničnu bit: predikat se razumijeva kao kategorija koja označuje poziciju rečeničnog člana u rečeničnom lancu, a predikator je ponajprije leksičko–semantička kategorija i označuje izraz koji poziciju predikata ispunjava. Kad predikator zauzme poziciju predikata, dolazi do njegove aktualizacije, tj. svojstva i odnosi koje predikator izražava vremenski se orijentiraju prema trenutku izgovaranja i modalno karakteriziraju s obzirom na način njihove valjanosti. Iako je predikator ponajprije leksičko–semantički entitet, ne smijemo ga izjednačivati s glagolom jer on ne mora nužno biti samo glagol (postoje i analitički predikatori tipa *vzít v úvahu*, *upadnout do rozpaků*, odnosno *uzeti u obzir*, *upasti u nemilost*), a jedan glagol pak, ako je polisemički, može biti osnova za nekoliko predikatora. Tipologija rečenica u ovom se pristupu temelji na svojstvima predikatora i njezina je pretpostavka razredba predikatora prema onim semantičkim obilježjima koja imaju sintaktičke implikacije. Jedno od mogućih polazišta za klasifikaciju rečenica uistinu može biti i podjela predikatora na one koji otvaraju mjesto subjektu i one koji to ne čine, a *Skladba spisovné češtiny*, poštujući ponajprije tradicionalno razlikovanje takvih struktura, a ne kategorije koje bi bile imanentne samim njezinim postavkama, takvu podjelu i donosi. Takva se klasifikacija, međutim,

38 »V současných gramatikách se pro věty podmětové užívá termínu věty dvojčlenné a pro věty bezpodměté termínu věty jednočlenné. Názvy věta jednočlenná a věta dvojčlenná nejsou však nejvhodnější. I tzv. věty jednočlenné, tj. podle naší terminologie bezpodměté, mohou totiž obsahovat další nutná doplnění (větné členy), např. Otcí zatrnulo v rameni.« (U suvremením se gramatikama za subjektne rečenice rabi termin dvočlane, a za besubjektne rečenice – jednočlane. Nazivi jednočlana i dvočlana rečenice nisu, međutim, najpogodniji. I tzv. jednočlane rečenice, tj. prema našoj terminologiji besubjektne, mogu naime sadržavati druge nužne dopune (rečenične članove).) Grepl–Karlík 1989, 113.

u ovom pristupu ne razlikuje znatno od, primjerice, klasifikacije predikatora prema tome imaju li ili nemaju izravni objekt.

Besubjektne su strukture dakle utemeljene na predikatorima koji ne dopuštaju sintaktičku poziciju subjekta zbog imanentnih semantičkih svojstava. Pritom se, kao i u mnogim razredbama u ranijim sintaksama češkoga koje su polazile od teorije rečeničnih članova,³⁹ razlikuju dva tipa besubjektne rečenice, iako pod nešto drukčijim imenima: rečenice s punoznačnim glagolom i rečenice s kopulom.

Besubjektne rečenice s punoznačnim glagolom mogu biti primarne i sekundarne. **Primarne** dalje možemo klasificirati prema tome sadržava li njihova struktura druge, glagolom zahtijevane konstitutivne elemente te prema gramatičkom obliku tih komponenata. S tog se gledišta može izdvojiti pet tipova, a svaki je od njih reprezentiran formulom u kojoj su pojedine komponente predstavljene simbolima standardnima u valencijskim sintaksama.⁴⁰ **tip A: VF imp** (jezgra je predikator koji ne zahtijeva valencijsku nadopunu: *Prší*, a ako imaju još koji rečenični član, on je fakultativan, tj. rečenica bi bila potpuna i bez njega: *(Venku (silně) pršelo)*, **tip B: VF imp – ADV loc** (priložna je oznaka mjesta obvezatna: *V hodinách hrklo; Ve mně vřelo; Z kamen čadilo*), **tip C: VF imp – S dat** (kao konstitutivnu komponentu sadržavaju imensku riječ u dativu: *Otrnulo mu*, a inače su ove sheme i sheme koje sadržavaju druge obligatorne nadopune: *Zachtělo se mu bohatství*), **tip D: VF imp – preap S** (predikator u ovim strukturama zahtijeva kao konstitutivnu komponentu imensku riječ u prijedložnom padežu, sporednu rečenicu ili infinitiv: *Jde o to, abys...; Jde o to bĚt spravedlivĚ; Jde o spravedlivost*) te **tip E: VF imp – S instr** (ograničen samo na nekoliko glagola: *Škublo jím; Petrem trhlo; Petrem zacuchalo*).

Besubjektne rečenice s kopulativnim glagolom jesu rečenice stanja – izražavaju naime stanje okolne sredine ili fiziološko–psihološke osjete. Imensku osnovu koja stoji uz kopulativni glagol u njima čini predikativ,⁴¹ a njihova je

39 Primjerice Šmilauer 1966.

40 Popis osnovnih simbola donose Daneš et al. 1987, 42.

41 Neke češke gramatike predikative smatraju posebnom vrstom riječi, no u većini gramatika to se stajalište ne zastupa. Unatoč neslaganjima o tome što predikativ zapravo jest, taj je termin u bohemistici gotovo općeprihvaćen: označuju se njime oblici poput *nutno, dlužno, dusno, těžko*, koje neki gramatičari smatraju imenskim oblikom (u kroatistici bismo rekli neodređenim vidom) pridjeva srednjeg roda, a drugi prilogom na –o. Izostanak konsenzusa o ovom problemu ima nekoliko uzroka: najprije, dotični su oblici razmjerno česti, što ih razlikuje i od imenskih oblika pridjeva (čija je mala frekvencija izravna posljedica toga što se u praksi javljaju samo u frazemima) i od priloga na –o; zatim, iako su rijetki, imenski oblici pridjeva načelno mogu stajati u svim sintaktičkim pozicijama u kojima se pridjevi i inače javljaju, što je u izrazitoj suprotnosti s inače čestim predikativima, koji se javljaju samo u imenskom dijelu predikata; napokon, većina predikativa (koji završavaju na –o) ima parnjake na –e koji su u uporabi u svim za priloge tipičnim kontekstima, a za predikativ je rezerviran, kako je već istaknuto, samo položaj imenskog dijela predikata. Za problematiku o kojoj je u ovom radu riječ predikativi su općenito važni jer se neki tipični primjeri rečenica s blokiranom pozicijom subjekta temelje na predikatorima sastavljenima od kopule i predikativa. Zato se i u ovom radu termin predikativ rabi u svojem uobičajenom značenju bez pretenzija da se problem predikativa riješi ili da se o naravi oblikâ na koje se taj termin odnosi kaže nešto novo.

shema **VF imp cop – PRED** (*Je mi smutno*). Kao funkcijski predikativi katkad se mogu upotrijebiti razne prijedložne konstrukcije sa značenjem stanja (*Už je po dešti*), a na mjestu predikativa može biti i sporedna rečenica (*Venku bylo, že by psa nevyhnal*).

Poseban su tip pak **rečenice s modalnim predikativom**. Značenjska je jezgra složenog predikatora izrečena u pravilu infinitivom, a gramatička im je shema **VF imp cop – PRED mod – INF**: *Je třeba neustále se učit*.

Usprkos tomu što se u ovoj sintaksi donosi podrobna tipologija rečenica zasnovana na tradicionalnoj kategoriji subjektnosti/besubjektnosti, ističe se ipak da je jedan od nedostataka takve tipologije to što se usredotočuje isključivo na formalnogramatičku ili sintaktičku strukturu rečenice. Semantička tumačenja i uvidi pojavljuju se u njoj naime samo sporadično i nesustavno, a analiza rečenice i tipologija rečeničnih struktura, tvrdi se, ne može donijeti dovoljno duboke spoznaje o rečenici ako se usredotočuje samo na opis formalnosintaktičnih oblika i ne uzima u obzir i njihovu semantičku stranu. Zato se *Skladba spisovné češtiny* jasno zauzima za model rečeničnoga opisa koji bi mogao zahvatiti obje strane i dovesti ih u uzajamnu vezu.⁴²

Tipologija koju s time u skladu ova sintaksa predlaže utemeljena je na valenciji i polazi od središnjega položaja glagola, preciznije rečeno predikatora, u rečeničnoj strukturi. Predikatoru se, kako je to već rečeno, pripisuje uloga organiziranja i na formalnosintaktičnoj i na semantičkoj razini izgradnje rečenice. Na razini formalnogramatičke (sintaktične) izgradnje rečenice ta je uloga dana valencijskim potencijalom predikatora, tj. njegovom osobinom da uz sebe veže stanovit broj sintaktičkih pozicija koje se realiziraju izrazima u određenoj gramatičkoj formi, a te valencijske pozicije mogu biti obligatorne i potencijalne.

Valentnost međutim ne treba poistovjećivati s glagolskom rekcijom jer valencijska nije samo pozicija objekta nego i subjekta i priložne oznake: pozicija subjekta katkad se stoga naziva lijevovalencijskom. Većina predikatora doduše zahtijeva sintaktičku poziciju subjekta, barem kao potencijalnu valentnost, no postoje i predikatori koji je ne predviđaju ni kao potencijalnu (*Pršelo; Vyschlo mu v krku; Už mu otnulo*). Takvi predikatori konstruiraju rečenične strukture koje tradicionalni pristup izdvaja kao besubjektne. U novom pristupu koji predlaže ova sintaksa, a koji će do krajnjih konzekvencija biti doveden u dvjema češkim sintaksama napisanima nakon nje, takve se strukture ne izdvajaju u posebnu skupinu rečenica suprotstavljenju svima ostalima.

42 »Analýza vět a typologie větných struktur však nemůže přinášet dostatečně hluboké poznání o větě, pokud se soustřeďuje jen na popis jejich různých formálně syntaktických podob a nebere zároveň v úvahu jejich stránku sémantickou. Hledají se proto takové přístupy popisu a klasifikace vět, které by umožňovaly postihnout obě její stránky a uvést je do vzájemného vztahu.« (Analýza rečenice i tipologija rečeničnih struktura ne mogu donijeti dovoljno duboke spoznaje o rečenici ako se usredotočujemo samo na opis njihovih različitih formalnosintaktičkih likova, a ne uzimamo istodobno u obzir njihovu semantičku stranu. Tražimo zato takve pristupe opisu i klasifikaciji rečenica koji bi omogućili da se zahvate obje njezine strane i dovedu u uzajamni odnos.) Grepl–Karlík 1989, 119.

4.3. OPIS REČENICA S BLOKIRANOM POZICIJOM SUBJEKTA U HRVATSKOME UTEMELJEN NA TEORIJI VALENCIJE

Utjecaj valencijske sintakse u kroatistici neusporedivo je manji nego u bohemistici, a njegova zastupljenost u cjelovito koncipiranim sintaktičkim opisima nije zapravo nikakva.⁴³ Zanimljivo je međutim da su čak dva od ne osobito brojnih radova nastalih na temelju valencijskog pristupa posvećena upravo rečenicama s blokiranom pozicijom subjekta i da su oba u stanovitoj mjeri pisana pod utjecajem čehoslovačke lingvistike.

Valencijski koncipiran opis rečenica s blokiranom pozicijom subjekta u hrvatskome dao je Ivo Pranjković u članku »Gramatika jednostavne rečenice« (2002). Njegova je klasifikacija iznesena u članku posvećenome elementarnima sintaktičkim strukturama, a treba je promatrati u kontekstu upozorenja da je upravo problematiziranje elementarnih struktura bitno u samom postavljanju sintaktičkih temelja.

Podjela rečenica s blokiranom pozicijom subjekta nastala je prema uzoru na slovački opis jednočlane rečenice, koji umnogome dijeli zajedničku tradiciju s češkom sintaksom.⁴⁴ Utjecaj čehoslovačke lingvistike na ovu podjelu vidljiv je i u terminološkom određenju: Pranjković prihvaća termin **jednočlane rečenice** obrazlažući to na način uobičajen u bohemistici i slovakistici od Šmilauerova uvođenja tog termina. U svojoj tipologiji izdvaja tri skupine rečenica, a predstavlja ih pritom shematski simbolima uobičajenima u valencijskoj sintaksi. Podjela je napravljena ovako:

– jednokomponentne rečenice:

1. VF (verb. metor.): *Sniježi. Dani se. Naoblačilo se.*
  - 1a) VF (adv.): *Krči (u radiju). Šumilo je (u studiju).*
  - 1b) VF refl. (adv.): *Pjevalo se (svaku večer). Radi se (naporno, subotom, pod vedrim nebom).*
  2. pril. cop. (D): *Kasno je. Bilo (im) je svejedno. Bit će joj bolje.*
  3. VF anal.: *Došlo je do gužve. Prešlo se na uvrede.*
- dvokomponentne rečenice:
4. VF – A (adv.): *Uhvatilo ih (u krađi). Ranilo ga (u ruku). Tuklo ga (po glavi).*
  5. VF – D (inf. /Prep.): *Spava mu se. Dosadilo im (čekati). Gadilo joj se (od muke).*
  6. pril. cop. – A/(G)(inf. Prep.): *Strah ga je (priznati / od aviona). Nije ga bilo briga (ni za što).*
  7. pril. cop. – D: *Blago vama. Teško nama. Lako njima.*
  8. VF egz. – G: *Nestalo je struje. Bilo je svega. Nema nikoga.*
  9. trebati/pril. cop. mod. – inf.: *Treba šutjeti. Pošteno je priznati. Nužno je poduzeti mjere.*

43 Radoslav Katičić doduše govori o predikatu koji »otvara mjesta« drugim članovima rečenice (1986, 34), što zvuči prilično valencijski, ali njegov pristup nije dublje obilježen utjecajem teorije valencije.

44 Ondrejovič 1989.

10. VF sent. – Prep.: *Vonjalo je na vlagu. Smrdi po benzinu. Mirisalo je na kišu.*
11. VF anal. – D (inf.): *Prešlo joj u naviku (lagati). Palo mu na um (večerati).*
12. VF refl. – adv.: *Noću se spava. Tamo se dobro jede. Ide se desnom stranom.*
– trokomponentne rečenice
13. VF – A – Prep. (adv. loc.): *Peče ga u grlu. Probadalo ga u prsima. Tjeralo ih na povraćanje.*
14. VF – D – Prep. (adv. loc.): *Stalo mu je do ugleda. Sijevalo joj pred očima. Šumi mu u glavi.*
15. VF – D – inf.: *Isplati vam se doći. Mili mi se raditi. Ne da mu se spavati.*
16. pril. cop. – D inf.: *Dužnost mi je znati. Čast vam je pozdraviti. Nije teško pričekati.*

Valencijski opis hrvatskih rečenica s blokiranom pozicijom subjekta dan je i u članku Dubravke Sesar »O jednočlanim glagolskim rečenicama u češkom i hrvatskom jeziku« (1994). I u ovom se članku opisu hrvatskih sintaktičkih struktura pristupa uz oslanjanje na sintaktičku teoriju koja dolazi iz čehoslovačke tradicije, jednako kao i teorija koja je bila poticaj Pranjkovićevoj klasifikaciji. U članku Dubravke Sesar klasifikacija jednočlanih glagolskih rečenica provedena je poredbeno, za pojedine strukturne sheme dani su primjeri i iz hrvatskoga i iz češkoga, a osnovna je namjera članka bila na primjeru odabranoga rečeničnog tipa pokazati da je i moguće i potrebno dati jednolik opis tipološki i rodoslovno bliskih jezika te da bi jezična teorija takvu jednoliku opisu morala težiti. U opisu koji je dan u ovom članku primijenjena je klasifikacija koja svojim utemeljenjem sličići već spomenutoj češkoj klasifikaciji: iako su elementi valencijskog opisa osnovni, klasifikacija se ne odmiče radikalno od tradicionalnih opisa jer sadržava elemente i gramatike rečeničnih članova i transformacijsko–generativne gramatike. Temeljna je podjela jednočlanih glagolskih rečenica na bezagentne nekopulativne, bezagentne kopulativne i deagentne, a u njihovu shematskom predstavljanju također su u uporabi prepoznatljivi valencijski simboli.

4.4. POLOŽAJ REČENICA S BLOKIRANOM POZICIJOM SUBJEKTA U TEORIJI VALENCIJE

Sva tri u ovom poglavlju predstavljena sintaktička opisa jasno izdvajaju rečenice s blokiranom pozicijom subjekta kao poseban sintaktički tip, no čine to samo zato što su takvu kategoriju naslijedili iz sintaktičke tradicije. U Greplovu i Karlíkovu opisu češkoga želi se pokazati način na koji valencijski pristup može opisati tradicionalno izdvojene besubjektne rečenice, ali se nakon izlaganja opisa ističe kako izdvajanje besubjektne rečenice kao sintaktičkog tipa suprotstavljena svim drugim rečenicama u takvu pristupu nije opravdano ni potrebno. I u Pranjkovićevu su članku jednočlane rečenice odabrane kao kategorija naslijedena iz sintaktičke tradicije, a izdvojene su zato što se upravo u njihovu opisu, budući da je riječ o elementarnim strukturama, mogu uočiti zako-

nitosti bitne za utemeljenje sintakse u cjelini. Tradicionalna su kategorija jednočlane rečenice i u članku Dubravke Sesar, a izdvojene su također zbog svoje elementarnosti, ovaj put s namjerom da se pokaže potreba za jednolikim sintaktičkim opisom tipološki i rodoslovno bliskih jezika kakvi su hrvatski i češki. No kao i za Grepl–Karlíkov opis češkoga, i za ta dva članka vrijedi da sam pristup primijenjen u njima ne diktira izdvajanje spomenutoga rečeničnog tipa. Model rečenice koji se nalazi u temelju takva pristupa i koji polazi od aksioma da je struktura rečenice određena semantičkim obilježjima predikatora vrijedi, naime, jednako dobro i u subjektivnim i u besubjektivnim rečenicama. Nema stoga potrebe izdvojiti rečenice s blokiranom pozicijom subjekta kao bitnu kategoriju jer pristup utemeljen na takvu modelu, zahvaljujući znatno većoj objasnidbenoj moći, sve rečenice uspijeva opisati bez ostatka. Do te se konzekvencije uistinu i došlo u novijim sintaktičkim opisima češkoga, u kojima se podjela na jednočlane i dvočlane rečenice, odnosno besubjektivne i subjektivne, još spominje kao naslijeđena iz tradicije, ali nije više i operativna u samome sintaktičkom opisu.⁴⁵

No teorija valencije, uz to što nudi opći model rečenice sa znatno većom objasnidbenom moći od modela koji zastupa tradicionalna sintaksa, ima i druge prednosti koje se mogu pokazati čak i u pokušaju detaljnijeg opisa samih rečenica s blokiranom pozicijom subjekta. Svojim razlikovanjem formalnogramatičke i semantičke strukture rečenice omogućuje naime i to da se na semantičkoj razini istraže uzroci blokiranja subjekta na formalnogramatičkoj razini,⁴⁶ a standardnom valencijskom instrumentariju u tome bi, čini se, znatno pomoglo i njegovo proširenje koje je ponudio Karlík (2000). Uz već spomenuto uvođenje **interne** i **eksterne valencije**,⁴⁷ bitno je u tom proširenju i razlikovanje **makrovalencije** i **mikrovalencije**: pod makrovalencijom se razumijeva formalnogramatička realizacija semantički zahtijevanih aktanata u posebnim sintaktičkim pozicijama, a pod mikrovalencijom njihova realizacija u obliku morfema koji su s predikativom spojeni u jednu riječ.⁴⁸

Ti nam pojmovi omogućuju uočiti razliku između načina na koji predikativ otvara pozicije različitim aktantima: objekti i priložne oznake u rečenicu se uvode internom valencijom, tj. onim semantičkim obilježjima koja pripadaju samomu leksičkom značenju predikatora, a subjekti eksternom valencijom, tj. semantičkim obilježjima morfema kojima se glagol u predikatoru aktualizira s obzirom na vrijeme, modalnost i lice. Primjerice, u hrvatskoj rečenici *Čitam*

45 Grepl–Karlík 1989 i »Syntax« Miroslav Grepla, Petra Karlíka i Mareka Nekule u *Příruční mluvnice češtiny* 2000, 369–698.

46 Slično je istraživanje na primjerima iz slovačkoga pokušala napraviti Eva Tibenská u članku »Sémantická analýza bezsubjektových viet a viet s nepodmetovým vyjadrením subjektu« 1993.

47 Više o tome u bilješci 29.

48 Kao primjer mikrovalencije Karlík (2000, 173) donosi mađarsku rečenicu *Látlak*, sadržajem ekvivalentnu hrvatskoj *Vidim te*. Izravni objekt, element rečenične strukture koji je u hrvatskoj rečenici realiziran u posebnoj sintaktičkoj poziciji, makrovalencijski, u mađarskoj je rečenici realiziran mikrovalencijski, kao morfem pridodan glagolu.

knjigu objekt »knjigu« uveden je leksičkim značenjem glagola »čitati«, ali je subjekt uveden morfemom »-am«. Treba međutim istaknuti da taj morphem nije samo eksterna valencija koja u rečenici otvara poziciju subjekta, on je ujedno i sama mikrovalencijska realizacija subjekta. No u toj je rečenici subjekt moguće realizirati i makrovalencijski: *Ja čitam knjigu*.

U rečenici *Kiši* morfemu »-i« međutim ne možemo pripisati svojstva koja smo pripisali morfemu »-am« u gornjem primjeru. Karlík bi, sukladno teoriji principa i parametara, koja ne dopušta postojanje besubjektivnih rečenica, i taj morphem interpretirao kao mikrovalencijsku realizaciju subjekta kojemu je sâm, eksternom valencijom, otvorio poziciju. Problem je s tom rečenicom međutim to što je u njoj nemoguće uvesti subjekt kao makrovalenciju, jednako kao što je to nemoguće i u drugim tipovima rečenica s blokiranom pozicijom subjekta.

Razlozi zbog kojih je makrovalencijska realizacija formalnogramatičkog subjekta blokirana različiti su u različitim tipovima rečenica s blokiranom pozicijom subjekta. U rečenicama tipa *Kiši* razlozi blokiranja evidentno leže u samome leksičkom značenju glagola: makrovalencijska realizacija subjekta, koja se inače omogućuje eksternom valencijom, blokirana je u tim rečenicama internovalencijski semantičkim obilježjima predikatora. Slično se može ustvrditi i za rečenice tipa *Boli me u križima te Sparno je*. U rečenicama tipa *Pleše se* razlozi su, međutim, drukčiji jer internovalencijska semantička obilježja predikatora »plesati« normalno dopuštaju makrovalencijsku realizaciju subjekta – u tim primjerima njezino je blokiranje diktirano semantičkim obilježjima koja pripadaju eksternoj valenciji, određeno je dakle odabirom povratnoga glagolskog oblika.

Kako unutar rečenica u kojima je pozicija subjekta blokirana možemo jasno razlikovati nekoliko tipova s obzirom na načine blokiranja, od različitih bi formalnih osnovica moglo početi i istraživanje kojemu bi svrha bila odrediti narav semantičkih »nesubjekata« čija je formalnogramatička realizacija u tim rečenicama onemogućena. Na tragu lingvista koji su se bavili načinom enkodiranja sadržaja u »nulte« oblike, mogli bismo uvesti razlikovanje primjerice »nespoznanoga« semantičkog subjekta u rečenicama tipa *Kiši* i *Boli me u križima*, semantičkog subjekta koji najopćenitije označuje sredinu koja nas okružuje u rečenicama tipa *Sparno je* te semantičkog subjekta koji označuje veći broj pojedinaca u rečenicama tipa *Pleše se*. Teorija valencije mogla bi i u istraživanjima koja bi se uputila u tom smjeru poslužiti kao dobro teorijsko uporište, no kako takva istraživanja pripadaju više semantici nego sintaksi, ona u ovom radu neće biti dalje razrađivana.

5. ZAKLJUČAK

U ovom su radu razmotreni načini na koje su opisu rečenica s blokiranom pozicijom subjekta pristupali češki i hrvatski sintaktičari. Istaknuto je da je njihovo tretiranje obilježeno ponajprije trima teorijama na kojima su se konkretni sintaktički opisi utemeljivali: gramatikom rečeničnih članova, transformacijsko-generativnom gramatikom i teorijom valencije.

Pokazano je da je izdvajanje rečenica s blokiranom pozicijom subjekta kao rečeničnog tipa bitno različita od svih drugih rečenica bilo motivirano time što

njihov opis nije bio moguć unutar polaznog modela rečenice u gramatici rečeničnih članova. Rečenica je naime bila razumijevana kao jedinica ustanovljena koordinacijom subjekta i predikata i zato su sintaktičke strukture što su funkcionirale kao rečenice i bez mogućnosti da subjekt bude formalno izrečen u opisu morale biti izdvojene u posebnu kategoriju za koju polazni model rečenice nije vrijedio ili je vrijedio na drukčiji način. Sintaktičke teorije koje su stvorene u 20. stoljeću pokušale su pronaći odgovor na slaba mjesta tradicionalne sintakse, a u tom su traganju nudile i drukčija rješenja za opis rečenica s blokiranom pozicijom subjekta.

Transformacijsko–generativna gramatika utjecala je na mnoge sintaktičare u najmanju ruku uvodeći u instrumentarij opisa pojam transformacije. Zahvaljujući operacionalizaciji tog pojma, dio struktura koje su u tradicionalnoj sintaksi bile smatrane rečenicama s blokiranom pozicijom subjekta bilo je moguće opisati izravnim izvođenjem od rečenica u kojima je subjekt bio i formalno zastupljen. Iako je time inventar rečenica koje su izmicale opisu utemeljenomu na polaznim pretpostavkama smanjen, mnoge su rečenice njime i dalje ostajale neobuhvaćene.

Teorija valencije rečenicu je počela razumijevati kao strukturu koja je određena semantikom predikata ili, preciznije, predikatora: ako je otvaranje pozicije subjekta u njoj predviđeno, subjekta će i u formalnogramatičkoj strukturi biti, ako pak njegova pozicija nije predviđena u semantičkoj strukturi predikatora, neće ga biti ni u formalnogramatičkoj strukturi rečenice. Takav osnovni model omogućio je da rečenice s blokiranom pozicijom subjekta više ne budu smatrane posebnim slučajevima koje je u opisu nužno izdvojiti u odvojenu kategoriju s vlastitim pravilima – mogle su se naime opisati potpuno i bez ostatka već u sklopu osnovnog modela. No vrijednost teorije valencije u opisu ovog tipa rečenica tu se ne zaustavlja: svojim instrumentarijem ona naime omogućuje znatno dublje spoznavanje naravi suodnosa semantičke i formalnogramatičke strukture rečenice nego druge sintaktičke teorije, što može biti korisno i za opis načina na koji se formalnogramatička realizacija subjekta u nekim rečenicama blokira.

Iz ovog je pregleda očito da su rečenice s blokiranom pozicijom subjekta kao bitna sintaktička kategorija figurirale u gramatici rečeničnih članova. S uvođenjem novosti u sintaktički opis njihova se važnost smanjivala: jedan je dio najprije uspješnije opisan instrumentarijem transformacijsko–generativne gramatike, a s jačim oslanjanjem na semantiku u sklopu teorije valencije posve je nestala potreba njihova izdvajanja u posebnu skupinu jer ih je i osnovni model bio kadar opisati. Prikazane mijene kroz koje je prolazio opis rečenica s blokiranom pozicijom ujedno su i važne mijene u razvitku sintaktičkog opisa općenito. Povećanje eksplikativne moći sintaktičke teorije išlo je naime usporedno s postupnim uključivanjem u polazne aksiome kategorije koja je u početnim stadijima razvitka sintakse ostajala izvan njih. Valencijska se sintaksa zato može razumjeti ne samo kao teorija koja je najbolje riješila problem položaja rečenica s blokiranom pozicijom subjekta u cjelini sintaktičkog ustroja nego i kao teorija koja je sintaktički ustroj uspjela spoznati potpunije nego druge u ovom radu razmotrene teorije. A to je zapravo i pravi razlog zbog kojega je njezin opis rečenica s blokiranom pozicijom subjekta uspješniji.

Literatura

1. Aristotel 1989. *O tumačenju*. Zagreb
2. Barić, E. et al. 1995. *Hrvatska gramatika*. Zagreb.
3. Bauer, J. – M. Grepl ³1980. *Skladba spisovné češtiny*. Praha.
4. **Běličová, H. – L. Uhlířová 1997.** Slovánská věta. **Praha.**
5. Бирюлин, Л. А. 1994. *Семантика и синтаксис русского имперсонала: verba meteorologica u ux diatezy*. München.
6. Chomsky, N. 1965. *Aspects of the Theory of Syntax*. Cambridge, MA.
7. Chomsky, N. 1957. *Syntactic Structures*. The Hague.
8. Daneš, F. et al. 1987. Větné vzorce v češtině. **Praha.**
9. Fillmore, Ch. J. 1968. »The Case for Case«, in: E. Bach – R. T. Harm (ed.), *Universals of Linguistic Theory*. New York, 1–88.
10. Grepl, M. – P. Karlík 1998. *Skladba češtiny*. Olomouc.
11. Grepl, M. – P. Karlík 1989. *Skladba spisovné češtiny*. Praha.
12. Haegeman, L. 1991. *Introduction to Government and Binding Theory*. Oxford – Cambridge, MA.
13. Harris, Z. S. 1963. *Structural Linguistics*. Chicago – London.
14. Horrocks, G. 1987. *Generative Grammar*. London – New York.
15. Ivić, M. 1994. *Pravci u lingvistici*. Beograd.
16. Karlík, P. 2000. »Hypotéza modifikované valenční teorie«, *Slovo a slovesnost* 61, 170–189.
17. Katičić, R. 1986. *Sintaksa hrvatskoga književnog jezika*. Zagreb.
18. Kopečný, F. ²1962. *Základy české skladby*. Praha.
19. Langer, S. 1992. *Subjektlose Sätze im Deutschen unter besonderer Berücksichtigung des unpersönlichen Passivs (Eine Untersuchung im Paradigma der Rektions- und Bindungstheorie)*. (Magistarski rad obranjen na Sveučilištu u Münchenu. Dana 19. svibnja 2003. bio je dostupan na URL–u <http://www.cis.uni-muenchen.de/people/langer/veroeffentlichungen/magarb.doc>)
20. Maretić, T. ³1963. *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*. Zagreb.
21. *Mluvnice češtiny III. Skladba* 1987. Praha.
22. Ondrejovič, S. 1989. »Jednočenné vety slovesné a slovesno–menné v spisovnej slovenčine«, *Studia academica slovaca* 18, 363–388.
23. Pranjković, I. ²2002. »Gramatika jednostavne rečenice«, in: *Hrvatska skladnja*, Zagreb, 53–59.
24. *Příruční mluvnice češtiny 2000*. Praha.
25. Radford, A. 1997. *Syntactic Theory and the Structure of English: a Minimalist Approach*. Cambridge.
26. Sesar, D. 1994. »O jednočlanim glagolskim rečenicama u češkom i hrvatskom jeziku«, *Strani jezici* 23, 173–182.
27. Šmilauer, V. 1947. *Novočeská skladba*. Praha.
28. Šmilauer, V. 1966. *Novočeská skladba*. Praha.
29. Tesnière, L. 1953. *Esquisse d'une syntaxe structurale*. Paris.
30. Tesnière, L. 1959. *Éléments de syntaxe structurale*. Paris.
31. Tibenská, E. 1993. »Sémantická analýza bezsubjektových viet a viet s nepodmetovými vyjádřením subjektu«, *Jazykovedný časopis* 44, 41–53.
32. Trávníček, F. 1949. *Mluvnice spisovné češtiny II. Skladba*. Praha.
33. Webelhuth, G. (ed.) 1996. *Government and Binding Theory and the Minimalist Program*. Oxford – Cambridge, MA.
34. Wierzbicka, A. 1966. »Czy istnieją zdania bezpodmiotowe«, *Język polski* 46, 177–196.

Sentences with the blocked position of the subject in Czech and Croatian

The term »sentences with the blocked position of the subject« is used here to denote sentences with the formal-grammatical structure in which it is impossible or at least problematic to define a subject (*Prší, Tancuje se; Kiši, Pleše se*). Since there are different terms in Czech and Croatian used for this type of sentences (one-member, i. e. subjectless sentences), a neutral term was invented to denote them. The article deals with the ways of describing sentences with the blocked position of the subject in Czech and Croatian. It is pointed out that their treatment was significantly influenced by three theories: sentence-member grammar, transformational-generative grammar and theory of valence. A conclusion is made that the sentences with the blocked position of the subject are to be clearly distinguished only within the sentence-member grammar, while it is unnecessary to distinguish them within the theory of valence. The model of the sentence this theory operates with makes their description possible even without delimiting them as a specific sentence type.

Ključne riječi: subjekt, sintaksa, besubjektne rečenice, gramatika rečeničnih članova, hrvatski jezik, češki jezik

Key words: subject, syntax, subjectless sentences, sentence-member grammar, Croatian, Czech